

Molnár Dániel

„Művészi elgondolás: Miss Arizona és Rozsnyai Sándor”

Az Arizona Revue Dancing műsora és hatáskeltő elemei (1932–1944)

Talán a Somossy Orfeum megnyitása (1894) óta nem volt Pesten olyan mulatóvállalkozás, mely annyira összeforrt volna tulajdonosai nevével, mint az Arizona mulató (1932–1944). Ez az az időszak, amikor egyes pesti lokálok világhírnévre tettek szert, és a „pesti Broadway” kifejezés is állandósult a Nagymező utca egy háztömbnyi szeletének szinonimájaként. A tulajdonos Rozsnyaiék vállalkozása egyedinek, és a maga nemében páratlannak bizonyult, hiszen anélkül lett sikeres, hogy a Pesten bevett szórakoztatóipari nosztalgiára, verbális számokra és a helyi előadókra építették volna műsorukat – mint tette azt pl. a szemközti Moulin Rouge. Az Arizonát már működése idején legendák övezték, részben tulajdonosainak köszönhetően, akiknek érdekében állt egyedi mulatójuk misztikus hírét, és ezáltal népszerűségét megőrizni.¹ Tragikus vége is hozzásegítette ahhoz, hogy mára a körülötte lévő városi legendárium káromkodós lottósorsolásokhoz és kisebb nemzeti traumákhoz mérhető. Tanulmányomban az e mulatóhoz fűződő újabb forrásfeltárási eredményeken keresztül kísérellek meg képet rajzolni műsorainak egyediségéről és annak hátteréről.

A színháztörténet-írás adóssága

Noha a bulvárműfajok kutatását a kortárs francia új kultúrtörténet (*new cultural history*) lényeges feladatként tartja számon,² a magyar színháztörténet-írásban (a magyar színházi

1 Az Andrassy út sarkán fodrászat és virágüzlet is viselte az Arizona nevet. Lásd: *A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélő névsora*, 1940. szeptember; illetve lehetséges, hogy 1937-ben a munkácsi Grand Hotel Csillag Arizona Bár névválasztását is a pesti lokál inspirálta (*Artisták Lapja*, 1937. január).

2 „A kultúrtörténet egyik legújabb hozadéka, hogy kiterjeszti a figyelmet a »nem bevett« műfajokra. Ez főként a színházi ipart (általában bulvárszínháznak nevezik) érinti, annak huszadik századi megvalósulásait, illetve egyéb, a színházművészethez kapcsolódó előadásformákat; konkrétan a varietét, a táncot és a cirkuszt széleskörűen tanulmányozni kell” (Goetschel és Yon 2005: 207 – a szerző fordítása).

gyakorlathoz hasonlóan) máig a korábbi elitista szemlélet uralkodik, és csekély az érdeklődés a tömegkultúra műfajai, műsorai iránt. Alap kutatások várnak még elvégzésre, többek között a kutathatóságot lehetővé tevő műsoradattárak összeállítása a cirkusz, varieté, revű,³ és a többi fel nem sorolt tömegkulturális műfaj (változat) esetében is. Tovább nehezíti a kutatást e szórakoztatóipari termékek bizonyos fokú ellenállása a tipizálás és értelmezés terén egyaránt, illetve a nem túl bő, szétszórta, és nehezen használható rá vonatkozó forrásanyag is. Ezek a produkciók a színházi tömegtermelés mezejébe tartozó, az ún. *show-biznisz* műsorai, melyek az elismert kultúrába nem tartozó, „nem bevett” műfajok közé sorolhatók (Bourdieu 1971: 84–94). Ezen belül a kommersz művészet azon almezejébe tartoznak, melyre a gazdasági és kulturális tőke hiánya volt általában a jellemző, és amely tipikusan egy társadalmilag és kulturálisan is alacsonyabb szintet képviselő befogadói igény köré szerveződött (Bourdieu 1971: 98).

A két világháború közötti időszak egyik leghíresebb, külföldön is jegyzett műsoros lokálja az Arizona volt, mely hírnevét a háború után is megőrizte. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy Budapesten akár a nemzetközileg ismert mulatók is az elismert és támogatott kultúra részei lettek volna: 1949-ig a politikai irányítás ezeket csak rendészeti kérdésként kezelte. Csakúgy, mint ma a romkocsmák, nem tartoztak hozzá a hivatalos idegenforgalmi propaganda Budapest-imázsához sem, noha sok külföldi vendég csak miattuk érkezett Budapestre. A színházi és szórakoztatóipari vállalkozók jó része az asszimiláns zsidósághoz tartozott – többek között Flaschner Ernő, a Moulin Rouge tulajdonos-igazgatója, és Rozsnyai Sándor, az Arizona tulajdonosa is. Mind a Moulin, mind az Arizona a harmincas években a fővárosi elit és az arisztokrácia műsoros klubjainak számítottak – Horthy István, a kormányzó fia, valamint rokonai és barátai is e mulatókba jártak esténként a legújabb tánczenékre szórakozni. Ennek a stabilnak mondható vendégkörnek volt köszönhető, hogy a két mulató a pesti szórakoztatóipari műsoros vállalkozások zömével ellentétben nyereséges volt. Ebben a sikerben a nagypolitikának is része lehetett: Hitler hatalomra kerülésével felszámolták a húszas évek híres-hírhedt berlini éjszakai életét, amely elősegítette a pesti éjszakai felemelkedését.

A tanulmányban az Arizona mulató műsorainak rekonstruáló elemzésére teszek kísérletet Patrice Pavis nyomán: mivel az előadás (a reprezentáció) efemer jelenség, így a hozzá tartozó összegyűjtött dokumentumok és források által a reprezentáció kontextusát tanulmányozom (Pavis 2003: 20). Fő kérdésem, hogy milyen hatáskeltő elemek domináltak a mulató műsoraiban, melynek révén választ keresek arra, mitől emelkedett ki a lokál műsora a többi pesti lokál kínálatából; illetve milyen dramaturgiai és tematikus tendenciák mutathatók ki a mulató fennállása alatt bemutatott műsorokban. Noha fennállása alatt gyakorlatilag egyetlen művészeti vezetés alatt működött, mennyire voltak hatással a bemutatott műsorokra a politikai változások?

3 A revű szó a francia *revoir* ige *participe passé* alakjának (*revue*) átvételéből származik. A két világháború közötti sajtóban még ez a forma volt a gyakoribb a szóvégi rövid „ü”-s formával szemben; annak ellenére is, hogy több írógéptípus karakterkészletében nem szerepelt a magyar hosszú „ű”. Később feltehetően hangsúly-illeszkedési szempontok is közrejátszottak a kiejtés változásában. A dolgozatban a szó „ű”-szóvégi formáját használtam a mára gyakrabban használt rövidült forma helyett. Megtartottam a rövid „ü”-s változatot azon esetekben, amikor olyan forrásokból idéztem, amelyekben ily módon szerepelt.

Az Arizona történetének forrásai

Az Arizona történetének egyetlen monografikus feldolgozása Rátonyi Róbert (1987) *Mulató a Nagymező utcában* című regényes írása, melyet korábbi alkalmazottak, közreműködők emlékei alapján állított össze. Saját bevallása szerint néhány hónapot dolgozott a mulatóban 1942-ben (bár erre írásos bizonyítékunk nincs), és elmondása szerint már akkor megfogant benne a gondolat, hogy megírja a mulató történetét. Műfaját ő maga is megkérdőjelezi („Magam sem tudom, hogy mindaz, amit leírtam, milyen műfajba tartozik. Regény? Dokumentum? Mese?” – Rátonyi 1987: 254), ugyanakkor lelkes és lehetőségeihez képest igen alapos munka ez, mely bevallottan egy a *Világ* című napilapban megjelent cikksorozaton alapul.⁴ A sorozat szerzője Halász Rudolf⁵ volt, aki a harmincas évek kezdő dalszövegírójaként majdnem egy évtizeden keresztül írt szövegeket Rozsnyai zenéjére, így volt némi rálátása a családra és mulatójukra egyaránt. Az általa írt, 1947-ben publikált *Kémekek, ellenkémekek, mártírok a náci-nyilas Pesten* című cikksorozat mégsem tekinthető maradéktalanul hiteles beszámolóknak. Nem is e célból íródott, hanem az olvasóközönség ponyvairodalom iránti vágyának kielégítésére: a budapestiek többségének az Arizona, az elit mulatója elérhetetlen volt, és főleg drága, így a nagyközönséget érdekelhette az előző rendszer gazdagjainak mulatozása, németekhez való viszonya, és persze a zárt, ismeretlen világ egzotikuma. Regényes fordulat itt is számos akad, és Halász olyasmiket is határozottan állít, amit nem tudhatott pontosan, így pl. Rozsnyai Sándor és Senger Mária találkozását sokkal későbbre helyezi, mint az valójában történt:

Rozsnyai Sándor a húszas évek elején a Jardin d’Hiver nevű mulatóhely karmestere volt (...) ezerkilencszázhuszonnegyben a tulajdonosnő csinos vöröshajú táncosnót szerződtetett, Sänger Micinek hívták. – Rozsnyaikám – mondta Vabits [sic!] Lujza (...) ezt a kislányt tanítani kellene. Egész ügyes hangja van. Mici Rozsnyainál kezdett énekelni, a táncokat is vele vette át. (...) Három hónapig dolgozott Vabits Lujzánál a Jardin d’Hiverben. Majd elhatározták, hogy önállósítják magukat.⁶

Az újsághirdetések szerint már 1921-ben a Royal Orfeumban és mellette a Royal Redouteban voltak láthatók „Miss Arizona és Mister Rozsnyai szenzációs táncai”.⁷ Két évvel később, 1923-ban ismét szerepeltek a közben Nemzeti Royal Orfeum névre váltott színházban,⁸ 1924-ben már összeszokott, közös múlttal rendelkező páros voltak. Halász külföldi turnéikat is igen nagyvonalúan intézi el:

Rozsnyai szerződtetett hat csinos és ügyes táncosnót s ezzel megalakult a társulat. Miss Arizonának remek érzéke volt a kosztümtervezéshez és minden egyes ruhadarabot maga varrt meg. Erre az öreg Sänger néni tanította. Olaszországi szerződéshez jutottak és 1924 tavaszán Torinóban bemutatkozott a Miss Arizona-revü. Rozsnyai mindig kibérelt két vagy három hétre egy-egy üresen álló színházat. Szerződtetett műsorának kiegészítésére néhány olasz artistát, meghirdette a produkciót és elkezdte.⁹

4 *Világ*, 1947. június 15.–augusztus 2.

5 Halász Rudolf (er. Siliga, 1907–1981): rendkívül sikeres és termékeny szövegíró, slágerszerző. Az 1930-as években a Moulin Rouge és az Arizona műsorait és azok slágereit írta. 1947–1949 között a Royal Revü Varieté műsorait írta, és az éjszakai életben való befolyását az ötvenes években is sikerült megőriznie.

6 *Világ*, 1947. június 24. A dokumentumokat eredeti helyesírásukban közlöm.

7 8 Órai Ujság, 1921. november 3.

8 8 Órai Ujság, 1923. január 6.

9 *Világ*, 1947. június 25.

Bár Rozsnyai artistacsaládból származott és lehettek kapcsolatai, azért az olasz artisták szerződtetése mégsem mehetett ilyen egyszerűen – arról nem beszélve, ha valóban ez volt az üzleti modellje, akkor miért nem magyar, vagy Olaszországban külföldinek számító artistákat szerződtetett, akik sokkal nagyobb vonzerőt jelenthettek a közönség számára. Valószínűleg ez már nem derül ki, de mint azt az alábbiakban elemezni fogom, a források alapján egész más kép rajzolódik ki Rozsnyaiék vándoréveiről.

Két nagyobb szabású írás foglalkozik még a mulatóval: a Surányi J. András *Pesti Broadway* kötetében megjelent Arizona fejezet (2009: 137) elsősorban regényes költészet, és Molnár Gál Péter *A pesti mulatók* című írása (2001: 266) sem több, mint anekdotikus leírás, noha ő még személyesen ismert több olyan személyt, akik látták az Arizona műsorait vagy dolgoztak bennük. A mulató bezárása óta eltelt évtizedekben megjelent nosztalgiazó újságcikkek, illetve blogposztok ugyanazokat az egymástól átvett jelzőpaneleket ismételtetik. Ezek az írások legfeljebb arra alkalmasak, hogy a mulató körül kialakult legendát az érdeklődő közönség számára továbbéltessék. Ugyanezt teszik nosztalgikus hevületükben a szórakoztatóipar korábbi képviselői is: egyes kollégák olyan átéléssel mesélnek az Arizonáról, mintha bármi módon részesei lettek volna vagy a műsorok élő tanúi lennének, miközben életkoruk folytán a legjobb esetben is csak mások elmondásából ismerik; ha nem éppen csak Rátonyi könyvéből. Az Arizona jelenlegi irodalmának közös vonása, hogy hiányzik belőle a történetiség, vagyis a vállalkozás térbeli-technikai fejlesztési ívének felrajzolása. Rátonyi rögtön a mulató megnyitásánál felsorolta az évek alatt kiépült összes látványelemet, mi több, a legelőkelőbb magyar és külföldi vendégsereget, amelyről az 1932-es megnyitón még szó sem lehetett. A ház építéstörténetét a Fotográfusok Házának kialakításakor alaposan áttekintették (Plank és Csengel 1995), viszont nem elsősorban a befogadóképességre és a játéktérre koncentrálnak, mely meghatározó a bemutatható produkciók szempontjából. A helyiség a Raoul Wallenberg-legendáriumhoz¹⁰ kötődő két visszaemlékezésben is megjelenik (Klimovsky és Király 1989; Anger 1999). Hosszabb leírás csak Klimovsky és Király *Wallenberg Budapest* című munkájában szerepel. Egyetlen forrás sem támasztja alá azt az állítást, hogy Miss Arizona 1933-ban berlini táncosnő volt, és Veesenmayer segített neki elhagyni az országot férjével együtt (Klimovsky és Király 1989: 14); regényes túlzásnak hat az is, hogy Miss Arizonának Adolf Eichmann javasolt új műsorcímet, és a költői szimbólumok (az Arizona rokokó színházterülete, megvilágított Janus-kép a falon) sem azt sugallják, hogy hiteles forrásként tekinthetnénk a műre a lokállal kapcsolatban. A szerző a tévesen idézett *Budapest, Budapest te csodás* című Fényes Szabolcs-dalt is az Arizonához köti, miközben az 1950-ben a Fővárosi Varieté harmadik bemutatott szocialista revűjének, a *Békehajónak* volt a slágere.

A forrásfeldolgozás nehézségei

A mulató intézményi iratanyaga nem maradt fenn. Sőt azt sem tudjuk biztosan, milyen vállalkozási formában működött jogszerűen a mulató, mivel levéltári anyaga gyakorlatilag nincs, leszámítva egy-két engedélyeztetési helyszínrajzot Budapest Főváros Levéltárában. Nem tudjuk, hogyan, mennyiért, milyen feltételekkel szerződtek, dolgoztak az előadók. A szórakoztatóipari produkciók emlékeinek gyűjtését egyetlen magyar közgyűjtemény sem

¹⁰ Ezzel kapcsolatban lásd Bern Andrea kutatásait (Bern 2015, 2016).

vallja igazán magáénak, bár az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) Táncarchívumának jelenlegi vezetése igyekszik e műfajok képviselőinek emlékeit is következetesen archiválni. Lelkes magángyűjtők, csodálatos „örültek” azok, akik igyekeznek összegyűjteni ezeket az emlékeket (és ebben azért el kell ismernünk a legendastátusz előnyét: csábító és felbujtó erejét), és szerencsés esetben ezeket a kutatók rendelkezésére is bocsátják. Egy-egy tárgyi emlék, szálas irat felbukkan internetes árverési oldalakon; a szemfüles kutató, ha megvásárolni nem is tudja, de a képet magának archiválva később felhasználhatja (ha sikerül valahogy hivatkoznia). A forrásgyűjtés abszurditását mutatja, hogy két nappal e cikk leadása előtt tárlatot vezettem *Az ismeretlen görll* című kiállításon¹¹, melynek végeztével egy úr odalépett hozzám, és elmesélte, hogy az édesanyja műtősként dolgozott egy budai kórházban, egy bizonyos Ádám professzor alatt a harmincas évek végén.¹² Tőle tudja, hogy az Arizonában olyan játékot játszottak egyszer, hogy a görllök¹³ hintáztak, és onnan ugráltak egymás, illetve a nézők nyakába. Egyik alkalommal olyan szerencsétlenül sikerült az ugrás, hogy a szálló hölgy eltörte a vendég nyakát, akit így kórházba kellett szállítani, és megműteni. A helyzet kínosságát fokozta, hogy az illető felesége mit sem tudott arról, hogy férje a mulatóhelyen töltötte az éjszakát.

A műsorokra vonatkozó ránk maradt fő forráscsoportot a mulató kiadott műsorfüzetei jelentik. Ezek szétszórva találhatóak meg különböző közgyűjteményekben, így az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában és Kisnyomtatványtárában; a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Könyvtárában; a Mai Manó Ház Könyvtárában, illetve e cikk szerzője is rendelkezik egy olyan (Olaszországból beszerzett) számmal, mely egyik közgyűjteményben sem található meg. Nem kizárt tehát, hogy további magángyűjtőknél felbukkanhat egy-egy hézagpótló, valóban unikális példány, amely pontosíthatja ismereteinket, azonban az általam összeállított és datált Arizona-műsorkatalógus 43 tételét vizsgálva világosan kirajzolódnak a bemutatásra kerülő műsorszerkezeti-tartalmi trendek. Hasonló fontosságúak a napi- és szaksajtóban leköszölt hirdetések, színlapok. A napisajtóban megjelent minuszos hírek, illetve fizetett hirdetések sem feltétlenül hiteles forrásaink, hiszen a mulató PR-szemponjtait figyelembe véve, rendelkezésre készültek, és korántsem az örökkévalóságnak. Ugyanakkor az egyes műsorokról, fellépőkről adnak hírt, így ezeket visszafejtve ismét vonatunk le következtetéseket. A szaklapokban, a *Managerben* és az *Artisták Lapjában* közzölt színlapok pedig szintén kizárólagos forrásaink 1941 és 1944 között. Kivételes dolog, hogy egy dokumentumfilm-részlet is rendelkezésünkre áll a mulató működéséről: Dálnoky János filmje¹⁴ az egyetlen dokumentumértékű ábrázolása a mulatónak, hiszen a játékfilmekben szereplő jeleneteket elsősorban stúdióban forgatták. A különböző hírfotósok által készített képeket, képsorozatokot (mint pl. a *Life* magazinét) azonosítani és datálni kellene, azonban ez a rendelkezésre álló csekély információ alapján csaknem lehetetlen.¹⁵

11 Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2016. december 9.–2017. május 7.

12 Adatközlőm reményét fejezte ki, hogy információját fel tudom használni kutatásaimban, amit ezúton köszönök meg neki ismét, remélve, hogy pontosan idéztem azt a történetet, amit neki meséltek el.

13 Az angolszász 'girl' szóból az 1920-as évek elején magyarosodott szórakoztatóipari terminus technicus; általában a szólószámmal nem rendelkező kartáncosnők, illetve női táncsoportok tagjait jelöli. A harmincas években tetőzött Pesten ezen életforma és karrierigény a szegényebb lányok között, akik jellemzően szociális- egzisztenciális kitérés reményében léptek a pályára – a leggyakrabban sikertelenül.

14 *Látta-e már Budapestet télen?* Dálnoky János filmje, 1940. Interneten: <https://www.youtube.com/watch?v=sptnQA2XB5k>.

15 Ne felejtjük el, hogy az egyik leghíresebb, leggazdagabb mulatóvállalkozásról van szó. A kisebb szórakozóhelyekről még ennyi információ sem maradt ránk.

Az Arizona-házaspár

Senger (Sänger) Mária 1896-ban született Senger Nepomuk János nyomdászsegéd kilencedik gyermekeként – és utána még kilenc testvére született. 1925-ben tizenkét testvér élt, ebből két fiú és hat lány volt valamilyen formában előadói pályán.¹⁶ A gyermekek valószínűleg a család szegénysége miatt választották a színpadot. Az artisták, szórakoztató táncosnők a korszakban jellemzően a társadalom legalacsonyabb rétegeiből verbuválódtak, kitörési lehetőséget látva az egyéni érvényesüléssel kecsegtető, valamelyest kreativitásra épülő fizikai munkában, mely a helyváltoztató üzleti modell révén vonzóbb lehetett, mint a hagyományos helyhez kötött szakmák. Lényeges továbbá, hogy egy előadói „vállalkozás” elindításához nincs feltétlenül szükség komoly anyagi befektetésre.¹⁷ Rátonyi szerint Mária korábban Sugár Mici néven táncolt Wabits Lujza mulatójában; a legendárium szerint művésznevét, a Miss Arizonát Szomory Dezsőtől kapta (Rátonyi 1987: 15).¹⁸ Első férje Stein Lajos bácskai földbirtokos és tőzsdebizományos volt, 1913-ban ismerkedtek össze. Ekkor a lány 16-17 éves, és Stein is hasonló korú lehetett. Mivel Stein gazdag volt, New Yorkban még abban az évben egybekeltek a szülői tiltakozás ellenére. Két évig éltek együtt, ezalatt egy fiuk született.¹⁹ Halász (és Rátonyi) szerint Wabits Lujza mulatójában találkozott össze Rozsnyai Sándorral (1896–1945), második férjével, akivel közös számot csináltak, és később önállósították magukat. A Rozsnyai Sándor vezette számban dolgozott Miss Arizona húga, aki Miss Ritta, később Morenita művésznév alatt lépett fel, valamint Rozsnyai mostohafia felesége első házasságából, Lajos (becenevén Pipi), aki Mr. Hercules néven szerepelt. Rozsnyai így nyilatkozott a *Pesti Napló* riportérének:

Híres artistacsaládból származom. Édesapám az artisták impresszáriója volt, és négy leánytestvérem egytől egyik táncosnő volt. Most már valamennyien férjhezmentek. Az egyik Kairóba, kettő Bécsbe és egy Lembergbe. Tizenhatéves koromban Toscanini mellett korrepetáltam Newyorkban, a Metropolitan Operaházban.²⁰ Azután megváltam az operaháztól, és kilenc tagból álló saját társulatot szerveztem, amellyel bejártam az egész világot. (...) [az előadások] szövegét és zenéjét én írtam. Én dirigáltam az előadásokon a zenekart, játszottam is és konferáltam is tizenkét nyelven. (Még albán nyelven is konferáltam.)²¹

Rozsnyainak klasszikus zenei műveltsége és az artistaélethez szükséges gyakorlati szaktudása is megvolt, illetve megszerezte – részben a családi hagyomány részeként és a vándorévek során. Ami Rozsnyaiékat megkülönböztette a pesti mulatótulajdonosok közül, az saját artistamúltjuk volt. Mivel gyakorló előadók és műsorkészítők voltak, és sokfelé megfordultak Európában, teljesen más műsorideáljuk alakult ki, mint Flaschner Ernőnek, a konkurens Moulin Rouge igazgatójának-tulajdonosának, aki korábban pincérként dolgozott, és szinte

16 *Színházi Élet*, 1925/19.

17 Az artisták társadalomtörténete szintén máig feldolgozatlan téma. Néhány vonatkozó forráshoz lásd Szekeres és Szilágyi (1979).

18 Vö. az alapjául szolgáló Halász Rudolf-írással: „Egy este a Jardinban kockásnadrágos monoklis törzsvenédg szólt Rozsnyaihoz: – Rozsnyai kérem... Maga nagyon féltékeny a feleségére... Amióta házasság alig lehet vele beszélgetni... Pedig higgye el, ő a legérdekesebb látvány itt... Amolyan... hogy is mondjam csak Miss Arizona... Rozsnyain hátraszaladt az öltözőbe: – Anyukám – mondta a feleségének, tudod mit mondott rólad Szomory Dezső az író? Azt mondta, hogy te Miss Arizona vagy” (*Világ*, 1947. június 24.).

19 *Az Est*, 1930. augusztus 17.

20 Toscanini 1934-ben az Arizona vendége volt (8 *Órai Ujság*, 1934. október 24.).

21 *Pesti Napló*, 1930. december 30.

ki sem mozdult Budapestről. Rozsnyaiéknak utazásaik során módjukban állhatott kiépíteni egy nemzetközi szakmai ismeretségi-kapcsolati hálót is. Feltételezhetjük, hogy az Arizona-házaspár mulatóprodukcióiban előforduló főbb stílusjegyeket európai vándorartista-éveik alatt ismerték meg vagy fejlesztették ki, ezért a rendelkezésre álló néhány forrásban először ezeket azonosítom. A műsorok fő alkotója Rozsnyai volt, a társulat többi tagja feltehetően előadói minőségében dominált inkább. A produkciós hirdetésekben azonban az Arizona művésznévén, illetve Miss Arizonán volt a hangsúly (pedig szerepelhettek volna éppen Rozsnyai és társai név alatt is); valószínűleg azért, mert az Arizona művésznév egzotikus és kozmopolita hangzású volt (nem melleleg könnyebb volt az idegen ajkúaknak kiejteni, mint a Rozsnyait). Ráadásul a női szereplőt helyezte a középpontba, ami vonzóbbá tehetette a közönség számára a produkciót.

Csupa függöny és misztikus sötétség a színpad. Miss Arizona jelenik meg és a Traviata éneklésére készül. Azonban hiányzik a karmester. A karzatról élénk kiabálás hallatszik... onnan akar lejönni a dirigens (Rozsnyai). Nagynehezen el is jut a karmesteri székbe és ott egy pillanat alatt átváltozva nagyszakállú zeneszerzővé, elvezényel egy originális fantáziát, homéri kacagás közepette. Hangulatos, ábrándosan szép a Schubert-jelenet, Schubert (Rozsnyai) álmodozva komponál a zongoránál, mikor megjelenik egy halkléptű nemtő és tavaszi virágokat hintve, énekelni kezdi a melankólikus dallamot. Schubert zenéjét ropogós táncmuzsika váltja fel, melyet Rozsnyai játszik a zongorán és önmaga táncol hozzá. A kis intermezzo után a csöppnyi Hercules ül — azaz hogy áll — a karmesteri székbe és dirigálja miss Arizona és maestro Rozsnyai énekes táncduettjét.²²

A leírás alapján elképzelhető, milyen vegyes hatáskeltő elemekkel, és hirtelen, meglepő váltásokkal operáltak úgy, hogy közben egyre fokozták a hangulatot és töltötték meg a színpadot. A „misztikus sötétségből” és a komoly, ünnepélyes hangulatból váratlanul váltottak Rozsnyai hangos belépőjére; majd a Schubert-jelenettel vissza, végül a „ropogós táncmuzsikával” ismét egy dinamikusabb szekvenciára. Rozsnyai fiatal volt, lehetséges, hogy komikus akrobatikus elemeket is tartalmazott a belépője. Saját szerzeménye mellett Miss Arizonával előadott Schubert-paródiájának sikeréhez hozzátartozhatott a zeneszerzőhöz való életkori és fizikai hasonlósága, mellyel „hitelesen” jeleníthette őt meg²³ – kérdés persze, mennyire ismerhette közönsége az igazi Schubertet és képmását.²⁴ Ez a fajta virtuóz és „teátrális” előadói stílus (azaz muzsikusként táncol és produkálja magát) jellemzett és tett híressé több magyar muzsikust, így Chappyt vagy Beamter Bubit is. Műsoraik másik jellemzője az erőteljes vizuális hatáskeltő elemek használata lehetett. Miss Arizona kosztümjeinek egyedisége²⁵ és más vizuális hatások, így pl. a függönyök, a virághintés, vagy kisfiuk, Mr. Hercules vezénylése a táncszám alatt már korai műsoraikban is gyakran használt elemek voltak. 1927-ben a pesti Royal Orfeumban egy „miniatűr revűt” mutattak be, mely a hirdetés szerint „csillogó, változatos és eredeti, melynek nemcsak kiállítása hatásos, de nivós belső értékkel is bír”.²⁶ A mellette lévő (éppen Papagáj néven működő) lokálban már „párizsi revű”-ként,

22 *Színházi Élet*, 1921/46.

23 E hasonlóságra Tarján is felhívja a figyelmet (Tarján 1940: 43).

24 Párizsban túl jól ismerték: „(...) némi változtatást kellett tennünk a szkeccsünkön. Ugyanis, van benne egy jelenet, amikor miss Arizona álomalakként hint virágot a zongorázó Schubertre, akit én személyesíték [meg]. Ezt a jelenetet mindenütt hangosan megtapsolták, noha mindenütt az eredeti német szöveget énekeltek a Schubert-dalokhoz. Az Olympiában francia szöveget kellett énekelnünk. Nem engedélyezték a németet” (*Színházi Élet*, 1923/2).

25 „Miss Arizona párizsi toalettjei újszerűségük mellett külön látványosságot jelentenek” (*Az Est*, 1923. január 4.).

26 8 *Órai Újság*, 1927. április 27.

hat Arizona-görllal együtt léptek fel, vagyis csoportos produkcióvá fejlesztették magukat.²⁷ Műsorukról egyetlen rövid leírás maradt fenn:

A Rozsnyai-társulat tiz képből álló revüt mutatott be. Énekeltek, táncoltak, muzsikáltak, mókáztak, különösen a görllök szépsége tett kitűnő hatást. Sok tapsot kapott a társulat vezetője, Rozsnyai mester, a primadonna, Miss Arizona, és a kis maestro Hercules, aki ügyes, groteszk táncával és kitűnő zenekar-vezetésével nyűgözte le a közönséget.²⁸

A tízképes revű (amely már majdnem egy felvonás hosszúságú, önálló műsor) beszámolója a görllök vonzerejét emelte ki, vagyis a táncosnők nem feltétlenül képességeik révén, hanem fizikai megjelenésük által váltak az Arizona-műsor egyik attrakciójává. A Szántó András gyűjteményében őrzött *Miss Arizona Miniatur Revue* képeslapok talán az egyetlen ikonográfiai forrásai ezeknek a műsoroknak, jelzésértékű ugyanakkor, hogy ilyen önreklámra is tudtak költeni. Ezek lehetnek műsoraik leglátványosabb pontjai és elemei; vagy legalábbis azok, melyeket hangsúlyozni szerettek volna. A „My Baby” jelenet (1. kép) két képén Miss Arizona áll a középpontban, körülötte a görllök. A jelenethez tartozó dal lehetséges, hogy Rozsnyai szerzeménye volt; vagy ha nem, ő vezényelte a zenekart és a színpadon látható komikus görllzenekart is. A kép alátámasztja a zenei humor fontosságát, amit a Schubert-kép már sejtetett. A görllök ruházata igen sokat mutat meg a testből, a lábakat majdnem csípőig hagyja fedetlenül, amit a koreográfiával tovább hangsúlyozhattak (2. kép); vagyis a női kórus fizikai vonzalmára épített hatáselemek lehettek döntőek. Ugyanezt igazolja a Sába királynője-kép is (3. kép).²⁹ Látványosan szcenírozott óegyiptomi tematikájú szimmetrikus kép, középpontjában Miss Arizonával (a már hagyományosnak számító revűlépcsőn), és körülötte a görllök, a testükből az előzőnél is többet mutató ruhában. A műsorok tematikájára tehát a slágerek, a zenei humor (My Baby), az allegorikus tablóképek (Reine de Saba, Souvenir) és a görllök mindenkori attraktivitása volt jellemző, melyet tovább fokoztak azzal, hogy magyar műsoraikhoz külföldről toboroztak görllöket: franciákat és spanyolokat.³⁰

1–2. ábra. Miss Arizona Miniatur Revue – My Baby

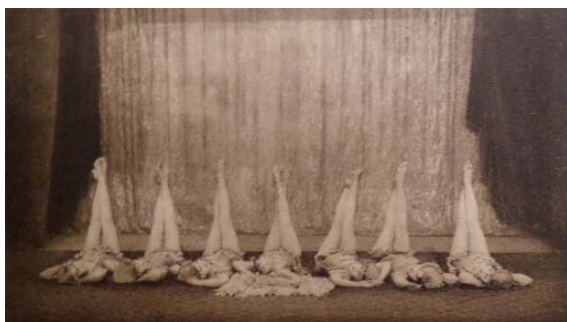

27 8 Órai Ujság, 1927. június 2.

28 Budapesti Hírlap, 1927. május 3.

29 Vö. Színházi Élet 1930/4-ben megjelent képpel az Arizona-görllökről.

30 8 Órai Ujság, 1927. június 4. Azt, hogy a görllök tényleg született külföldiek voltak-e vagy sem, nem tudjuk. Bevett gyakorlatnak számított az artisták és táncosok idegen hangzású névválasztása, illetve külföldi színpadi személyiség felvétele. A mulatóban a görllök neveit is megkomponálták Rozsnyaiék.

Forrás: Szántó András képeslapgyűjteménye

3. ábra. Miss Arizona Miniatur Revue – Reine de Saba

Forrás: Szántó András képeslapgyűjteménye

Pesten bemutatott műsoraiknak még egy vonzereje lehetett, a külföldön megismert és általuk „importált” zene- és táncszámok. Rozsnyai így mesélt külföldi útjaikról:

Barcelonában kezdtük meg a fellépéseinket a Theatre Dorèban, amely Barcelonának egyik legszebb színháza. Onnan Mallorcára, a Kanári szigetek egyikére mentünk, azután eljutottunk Madridba, ahol az első hosszabb vendégszereplésünket a Theatre René Viktoriában kezdtük meg. Itt revü keretében játszottunk, ugyanis a René Viktoria revü-színház. (...) Fogalmunk se lehet Magyarországon arról, hogy mekkora távlatokkal dolgozik a külföld revüje. Volt például egy jelenet, amikor a táncosó mérhetetlen távolban a hold tetején jelenik meg és a hold folyton közeledve kinyúlik és a nézőtér közepére nyújtja a ballerínát. Innen San Sebastianba mentünk, ahol az operaházban játszottunk. Varieté staggionét állított össze a színház és ennek a keretében léptünk fel mi is. Következő állomásunk Portugalia volt, ahol a Monumental Klubban mutattuk be a szkeccsünket. (...) Szicília, Palermo, Lissabon, Páris, ezek voltak főbb állomásaink Róma után. Párisban a Theatre Olympia szerződtetett, a legelőkelőbb varietéje a fővárosnak. (...) Párisból végre hazaérkeztünk Budapestre a Royal Orfeumba, ahonnan indultunk. Hoztunk két érdekes ujitást is, amit a januári műsorban be is fogunk mutatni. Az egyik a cubai Rumba. Exotikus tánc originális ruhában, eredeti zenével. Rövidesen Pest egyik szenzációja lesz a Rumba. A másik új jelenetünk a Spanyol paródia. Kezdődik miss Arizonával, aki jellegzetes spanyol táncmozdulatokat és figurákat mutat be. Azután következik miss Rita eredeti spanyol paraszttáncsal s végül mister Hercules jelenik meg, mint toreador.³¹

31 *Színházi Élet*, 1923/2.

A külföldi revűszínházakban látott műsorok kivitelezése inspirálóan hathatott később a mulatóban bemutatott műsoraikhoz. A René Viktoriában látott vizuális élmény lehetséges, hogy meghatározó volt Rozsnyaiék műsorideálját illetően, és ily módon hatással volt későbbi színpadi kompozícióikra. Amerre jártak, új táncokat és zeneszámokat tanultak, így pl. az említett rumbát, amelyhez nem feledkeztek meg az „originális ruháról”, vagyis a kosztümök vizuális hatásáról sem.

Az Arizona megnyitása

Rozsnyai és Arizona 1929 végén már a harmincas éveikben jártak, és úgy döntöttek, feladják a korábbi nomád, megterhelő életvitelüket; de tizennyolc éves fiuk tovább folytatta a turnézást a csoporttal. Azért engedhették meg ezt maguknak, mert a gázsikból eddigre elég tekintélyes tőkét halmoztak fel. Bevételeikről nincsenek forrásaink, egy újságcikk szerint fiuk 600 pengőért dolgozott esténként.³² Olyan magas összeg ez, amelyről feltételezhetnénk, hogy zsrnalista túlzás, noha egy artista vagy egy szám fizetése akkora volt, amekkorát ő vagy az ügynöke ki tudott alkudni magának munkaadótól.³³ Összehasonlításképpen: A sztár Honthy Hanna napi gázsija a Vígszínházban 1931-ben napi 160–200 pengő volt (Heltai 2015: 110). Tarján Vilmos Rozsnyaiék vagyontát később százezer pengőre saccolta, Rozsnyai takarékos attitűdjével magyarázva.³⁴ Ez egy nagyon alacsony becslés, ha azt nézzük, hogy *Az Est* 1930-as tudósítása szerint Rozsnyay 200 000 pengős előleget fizetett 1930 folyamán Mai Manó fényképész házáért, hogy abban bárnt alakítson ki és üzemeltessen. A Parisien Grill és a Moulin Rouge beindítására Evetovics János és Flaschner Ernő kb. 400 000 pengőt költöttek el, és ha a ház kétszázezerbe került, átalakítása és a bár kiépítése hasonló nagyságrendű összeget tehetett ki.³⁵ Rozsnyai 1930-ban ezt nyilatkozta a *Pesti Napló*nak:

A társulatot átvette tizennyolcéves fiam, és én hazajöttem Budapestre. Itt megvásároltam a Fővárosi Operettszínházzal szemben levő bérpalotát, hogy ott felépítsek egy óriási varietét. Ebből a tervből nem lett semmi, mert a megvásárolt ház átalakításához nem kaptam engedélyt.³⁶

Az Est cikkéből kiderül továbbá, hogy részvénytársaság formájában kívánta üzemeltetni a vállalkozást, amelyben Fedák Sári, Titkos Ilona és egy másik meg nem nevezett színésznő az anyagi részvétel mellett „kötelezettséget vállalt arra is, hogy a mulatóhely vezetésében, illetve fellendítésében személyesen is szerepet vállalnak”.³⁷ A telekválasztásnál Rátonyi szerint

32 *Az Est*, 1930. augusztus 17.

33 Külföldön könnyebben elképzelhető volt ekkora gázsí.

34 „Rozsnyai rendkívül takarékos ember volt. A pályaudvarról a szállodába társulatának tagjaival együtt magacipelte a podgyászokat. Kikémlelte, hol lehet olcsón és jól lakni és étkezni. Tizenöt év alatt mint truppevezető, legalább százezer pengőt gyűjtött össze.” Tarján 1940: 43. Feltehetően ez már a legendaképződés eredménye volt, mert Rozsnyai maga mesélte ez az újságnak a következőket: „Monte-Carlóban folytattuk az utunkat és a Hotel Carltonban játszottunk. Azaz, hogy — hozzá kell tennem —nemcsak ott játszottunk, hanem... a montekarlói rulett-klubban is. De mondhatom, sokkal kevesebb szerencsével, mint ami a színpadi fellépésünket kísérte. Vesztettünk.” Színházi Élet, 1932/2. Halász Rudolf is romantikus képként festette le Rozsnyai takarékoskodását: „A művészházaspár szorgalma, munkabírása és kirtartása páratlan volt. Annyira takarékoskodtak, hogy minden városban maga Rozsnyai ragasztotta ki a plakátokat. A csirizes vödröt a kis Pipi [Rozsnyai mostohafia] vitte utána” (*Világ*, 1947. június 25.).

35 *Manager*, 1937. augusztus.

36 *Pesti Napló*, 1930. december 30.

37 *Az Est*, 1930. augusztus 17.

saját nosztalgiájuk volt döntő (Wabits Lujza hajdani lokáljának utcája, ahol Miss Arizona kezdte; Rátonyi 1987: 22). 1929/30 fordulóján a Nagymező utcában több mulató, színházi és mozivállalkozás működött, és bár nem éltek épp fénykorukat, de az utca a pesti szórakoztatóipar bevett színhelyének számított. A választásban saját bevallása szerint kikérték Vogel Eric tervező tanácsát is.³⁸ Eric (ezen a művésznéven alkotott haláláig) ekkoriban még kezdő tervezőnek számított, csak később futott be nagy karriert, ezért több felületes cikk³⁹ is az Arizona történetéhez társítja. Eric a Moulin Rouge tervezője lett, miután Flaschner Ernő megvette az üzletet, és egyáltalán nem dolgozott az Arizonának.⁴⁰ Rátonyi könyvét azonban ő illusztrálta, és a bemutatott *Miss Arizona* című színpadi produkció⁴¹ jelmezeit is ő tervezte, így elmondhatjuk, hogy Rátonyi és Vogel fantáziája valószínűleg jól felidézi a hangulatot, forrásként azonban csak fenntartásokkal kezelhetjük.

Noha már Rozsnyaiéké volt a ház, engedélyezési ügyek miatt nem tudták elkezdni a munkákat. A házról szóló monográfiájukban Plank és Csengel (1995: 68) megállapítják, hogy a cégiratok alapján 1931. szeptember 9-ig működött fényképészeti üzlet a házban. Feltehetőleg azért, mert Rozsnyai mulatóra vonatkozó terveit nem tudta megvalósítani, leszerződött a Bródy István vezette Magyar Színházhoz,⁴² ahol a *Lámpaláz* című operetthez⁴³ szerzett zenét és vezényelte extravaganciával az előadásokat.⁴⁴ Ebben segítségére volt az, hogy a turnék során megismerte a külföldön divatos zenei stílusokat; gyors és rutinos zeneszerző volt, aki ismerte a közönség ízlését.⁴⁵ A színház elsősorban könnyed, szórakoztató darabokat, operetteket játszott, és a *Lámpaláz* sikeresnek bizonyult: több mint 100 előadást ért meg.⁴⁶ A szórakoztatóipar előadói gárdája, vagyis ismert színészek és színésznők elsősorban pénzügyi okokból gyakran tűntek fel a mulatók műsorában Budapesten; azonban az, hogy egy mulató/artista háttérrel rendelkező szerzőt vagy komponistát kérjenek fel egy színházi bemutatóhoz (mely a korszakban élesen el igyekezett határolni magát az alacsonyabb rendűnek vélt közegetől), kivételes esetnek számított. Pedig Rozsnyai gyakorlatilag nem csinált nagyon mást korábbi önmagához képest (vö. a Schubert-számmal). A mulató megnyitása körüli késlekedés paradox módon jól is jött Rozsnyainak, hiszen széles körben ismertté tette a nevét Pesten. Immár nem a régi Arizona Trupp egy artistája volt, hanem sikeres pesti operettkomponista – a megnyitó hirdetések mind a *Lámpaláz* komponistájának mulatóját

38 Mesélő cégtáblák: A „pesti Broadway” mulatói, interjú Vogel Erickel, 1994. r. Novobáczky Sándor.

39 Még az egyik 2015-ös album is azt írja: „1932-től részt vett az Arizona Mulató belső tereinek, díszleteinek tervezésében” (Turnai 2015: 5).

40 Ezt egyébként ő maga is elmondta: Mesélő cégtáblák: A „pesti Broadway” mulatói, interjú Vogel Erickel, 1994. r. Novobáczky Sándor.

41 Fedor Ágnes, Szilágyi György és Rátonyi Róbert: *Miss Arizona*. Bemutató: 1981. december 12. Thália Színház, r. Kazán István.

42 A színházat irányító részvénytársaságot Juhl Marcell irányította, a művészeti igazgató pedig Bárdos Artúr volt (Huber 2005).

43 Bem. Magyar Színház, 1931. január 24.

44 „Rozsnyai Sándor, mint artista csinált világhírnevet magának. Ezúttal nemcsak komponista, hanem egyben mulatságos karmester is, aki ha kell, akár a zenekarban, de később egy slágerduettnél a második felvonásban a színpadra is felugrik és táncolni kezd, vagyis komponista, színész és karmester egy személyben” (8 *Órai Ujság*, 1931. január 18.).

45 „Körülbelül tíz napja, hogy magához hivatott Bródy István, a Magyar Színház igazgatója, aki megkérdezett, volnának-e megfelelő amerikai zeneszámaim Stella Adorján operettje számára. Egy hét alatt megkomponáltam az operett egész muzsikáját” (*Pesti Napló*, 1930. december 30.).

46 *Népszava*, 1931. május 21.

hirdették.⁴⁷ A bár megnyitása után sem artistaéveikről, sem korábbi sikereikről nem esett már szó a sajtóban; a *Lámpaláz* sikere segítségével artistából zeneszerzővé, majd mulatóigazgatóvá pozicionálta át magát Rozsnyai. 1935-ben felmerült, hogy új operetten dolgozik Kardos Andorral az Operettszínház számára,⁴⁸ a színház azonban válságban volt és megszűnt.⁴⁹ Rozsnyai más, mulatóján kívüli színházi bemutatójáról nem tudunk, valószínűleg nem is voltak ilyen irányú ambíciói.⁵⁰

Az első évadok műsora, 1932–1935

Az Arizona mulatót Vágó László,⁵¹ a kor neves építésze tervezte,⁵² egyik utolsó munkája lehetett. Nem volt színpada a szó hagyományos, kukucskálósínpadi értelmében; a műsor a táncparketten zajlott, ahol a közönség az éjszaka folyamán táncolt. Ez a színpadi adottság az ún. parkettszámokra korlátozta a bemutatható produkciókat, hiszen díszletek beállítására és gyors változásokra nem adott lehetőséget, sőt a takarás hiánya is korlátozta nagyobb illúziók megteremtését. A parkett azonban forgóval volt felszerelve, mely a kor technikai vívmánya volt. Pesten a Magyar Színházban építettek be először forgósínpadot Magyarországon 1927-ben. Ugyanebben az évben az Andrássy úti Színházban, majd 1929-ben a Nemzeti Színházban is készült egy kézi hajtásos, nem beépített, hanem rászerezelt forgó. 1930-ban a Vígszínházban és 1934-ben az Operettszínházban is kiépült hasonló. Az Arizonában azonban nem a jelenetek gyors változását segítette elő, hanem a közönség mulatságát. Megnyitáskor ez volt a mulató terének központja, melyre körben rá lehetett látni, így a különböző sebességgel forgó parketten táncoló nézők maguk is műsorszámmá válhattak.

Furcsa ez a közös táncparkett, mely úgy forog, mint az ördög motollája. Úgy rohan, úgy kering, hogy a táncosok visítva kapaszkodnak egymásba, hogy el ne szédüljenek. (...) Tudok egy rövidlátó asszonyról, aki szilveszterkor a vágató parketten belekapaszkodott egy szmókingba. Belekapaszkodott és többé nem eresztette el. Most is fogja. A parkett hozta össze őket. Amit nem bírt megcsinálni az egész rokonság, s az összes ügyvédek, azt megcselekedte a forgó parkett.⁵³

A megnyitó műsor, csakúgy mint más színházak esetében, szimbolikus jelentőséggel bír, mégsem tudunk róla sokat. A hirdetések szerint fellépett Maruya Y Mexícan, „Alfonz spanyol exkirály kedvenc táncosai”, Miss Arizona és művészcsoportja, valamint Elisé et Paul zongorahumoristák.⁵⁴ A későbbiekben bemutatott produkcióikhoz képest nem volt nagy volumenű műsor, Miss Arizona produkciói mellé csak két külföldi számot szerződtettek (vagy csak ezek fértek bele a hirdetés szövegébe). A beharangozókban a hangsúly az igazán ismert szereplőre, Rozsnyaira került (a *Lámpaláz* komponistája!), aki a zenekart vezényelte, valamint

47 *Ujság*, 1932. november 16., 8 *Órai Ujság*, 1932. december 16., *Magyarország*, 1932. december 16.

48 *Budapesti Hírlap*, 1935. április 3.

49 Műsorát lásd: Koch (1973), illetve Heltai Gyöngyi pesti magánszínházakra vonatkozó újabb kutatásai.

50 Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy egy új operettre több újságcikk is utal. Végül nem került bemutatásra, de Harmath Imre és Rozsnyai „Arizona” című darabját a Royal Orfeumban tervezhették bemutatni (8 *Órai Ujság*, 1934. július 13.).

51 Vágó László (1875–1933): építész, szecessziós bérházak, villák és színházak tervezője volt. Az ő nevéhez fűződik a Magyar Színház, a Miskolci Nemzeti Színház és a pesti Parisiana mulató átépítése is.

52 *Ujság*, 1932. november 16.

53 *Pesti Futár*, 1934. január 15.

54 8 *Órai Ujság*, 1932. december 16.

a technikai újdonságra, a forgó táncparkettre.⁵⁵ Este nyolckor nyílt meg a bár egy „vermuth-soiree”-val, majd este 11 órakor kezdődött az estély. A mulató első két évének produkióiról igen keveset tudunk, nem egyértelmű, milyen gyakran mutattak be új műsort, ahogy az sem, összeállított műsor volt-e ez, vagy folyamatosan szerződtek le különböző számokat. Az 1934-ben megjelent mínusz hírek alapján főleg kozmopolita tánc attrakciókat szerződtek, és közelebről meg nem határozott élőképeket mutattak be. A testi szépség a számok egyik fő hatáskeltő eleme lehetett,⁵⁶ mely követelményt a nem színpadi alkalmazottakkal szemben is felállították.⁵⁷ Rozsnyai új szerzeményei is műsoron voltak, de valószínű, hogy a mulató nem volt olyan kirobbanó siker, mint azt várták. Ezt alátámasztja egy újsághirdetés, melyben saját házuk egyik szobáját adják ki;⁵⁸ illetve az, hogy Rozsnyai 1933 áprilisában, vagyis néhány hónappal a megnyitó után módosítani kívánta a nézőteret. Plusz asztalok és székek behelyezésére bővítési engedélyért folyamodott a Főpolgármesteri Hivatalhoz:

(...) kegyeskedjék helyiségem befogadó képességét 93 személyről 120 személyre megállapítani, mivel hétköznapiokon a 93 személy eddig még helyiséget nem töltött be, és csakis uglehetséges [sic] ezen veszteséget behozni, ha szombat vasárnap és ünnepnapokon a fent említett kiegészítést engedélyezni méltóztatik.⁵⁹

Rozsnyai üzletemberként igyekezett a közönség szokásaihoz igazodni, vagyis hétvége, amikor valószínűleg telt ház volt, nagyobb kapacitással működni. Erre nem kapott engedélyt, arra hivatkozva, hogy „a mulató befogadó képessége annak idején a kijárat lehetőségek figyelembevételével a lehető legnagyobb számban állapított meg, így annak növelése a látogató közönség életbiztonsága érdekében nem engedélyezhető”.⁶⁰ A mulató későbbi, 1934-es fejlesztése a Rozsnyai találmányaként hivatkozott „Ariphon zenegép” volt,⁶¹ mely lehetséges, hogy a bejárat lépcsőjébe beépített csilingelő szerkezetet takarta.

A műsor este 10 órakor kezdődött, de vasár- és ünnepnapokon műsoros délutáni teákat tartottak. 17 órától a mulató esti áraihoz képest olcsón lehetett uzsonnázni, és a műsor egy részét megtekinteni.⁶² Ez volt a szemben lévő Moulin Rouge műsorpolitikája is, mellyel közönségüket kívánták szélesíteni nemcsak az olcsóbb árak révén, de lehetőséget adva azoknak is, akiknek a társadalmi konvenciók nem engedték meg az éjszakázást. A mulató 1933/34. évadbéli műsoráról nincsen semmilyen forrásunk (mindössze egy rövid reklám augusztusból),⁶³ a következő évtől apróbb hirdetések jelentek meg; így például októberben fellépett Hatsue Yuasa japán színésznő, aki rövidfilmekben énekelt korábban.

55 OSZK Kisnyomtatványtár PKG.1931/222.

56 „Tehetséges, csinos urileányok helybeli és külföldi csoportba görlnek felvétetnek.” (*Pesti Hírlap*, 1933. július 6.) A mulató műsora mellett a külföldön turnézó Arizonal görlnök közé is válogathattak.

57 „Jó megjelenésű ruhatároléány felvétetik.” (*Pesti Hírlap*, 1933. április 4.)

58 „Különbejárati butorozott szoba fürdőszobahasználattal olcsón gyönyörű helyen, Nagymező utca 20. II. em. »Arizona épületben« március 1-re” (*Ujság*, 1933. február 17.).

59 Rozsnyai Sándor levele a Főpolgármesteri Hivatalnak, 1933. április 10. BFL IV. 1420. c. 56. d.

60 Kempelen ügyosztályvezető levele Rozsnyai Sándornak, 1933. május 4. BFL IV. 1420. c. 56. d.

61 Élőszobrok az Arizonában (8 *Órai Ujság*, 1934. december 12.).

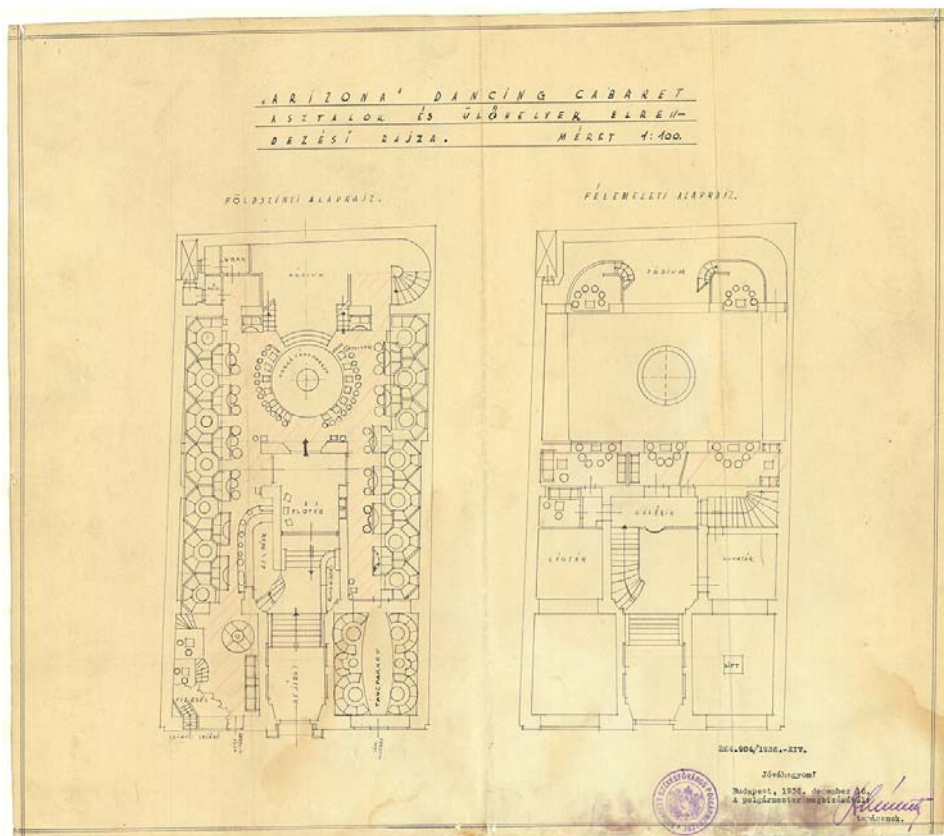
62 „Mától kezdve minden vasár-és ünnepnapokon 5 órai műsoros tánc, tea délután az Arizonában. Komplet uzsonna 2.50. P” (*Pesti Hírlap*, 1933. szeptember 17.).

63 „A mulató felett fényes transparensek, előtte autók sorfala, bent a mondain-közönség bámulja egy telepatikus házaspár mutatványát. Ilyen érdekes produkciót alig láttunk még Pesten. A közönség feszülten figyeli a számot és nem győz csodálkozni a látottak felett. Ez már nem is artista-produkció, hanem orvosi talány” (*Pesti Futár*, 1934. augusztus 15.).

Bővítés és átalakulás, 1935–1937

1935 szeptemberétől új korszak kezdődött a mulatóban. Az Arizona fennállása óta először nyári szünetet tartottak, ezalatt átépítették és kibővítették a helyiséget.⁶⁴ (Kérdéses, milyen forrásokból: lehet, hogy Rozsnyaiék turnézó fia tért haza, vagy a vélnél jobban jövedelmezett a mulató.) A forgó mögötti bárpultot áthelyezték, így a pódiumot teljes egészében a zenekar foglalhatta el; a befogadóképesség 212 személyre bővült.⁶⁵ 1936-ban a közönségforgalmi tér területe már kétszer akkora volt, mint a megnyitón. 1940-ben (az utolsó átépítés évében) már 303 vendéget tudott a ház fogadni.⁶⁶

4. ábra. A mulató alaprajza 1936-ban

Forrás: BFL IV. 1420. c. 56. d.

Újabb technikai elemeket építettek be: a forgó kiegészült egy emelő-süllyesztő szerkezettel. A sajtóban megjelent hirdetésekben nem a bemutatott műsor volt a központi elem, hanem

64 *Artisták Lapja*, 1935. augusztus

65 Az Arizona engedélyezett alaprajza, 1935. augusztus 29. BFL IV. 1420. c. 56. d.

66 Budapest Szív. tűzoltó-paracsnokságának levele a polgármesterhez, 1940. szeptember 11. BFL IV. 1420. c. 56. d.

az újonnan beépült technikai elemek: „Az Arizonában negyven motor mozgatja a parkettet, emeli, süllyeszti, forgatja, hajtja a legyezöket [a boxok felett], egy 9 m magas vízesést pumpál, stb.” – olvasható a műsorfüzetben.⁶⁷ Egyediségét hangsúlyozandó több fizetett hirdetésben is megjelentették a külföldi szakma érdeklődését az aktuális újítások iránt:

Rozsnyai Sándor, az Arizona Dancing tulajdonosa, szenzációs meglepetésben részesíti a pesti éjszakai életet. Több hónapos bravúros technikai munkával sikerült felépíteni az Arizonában az emelkedő táncparkettet, amely egyetlen Európában. (...) A zseniális emelkedő tánc parkett megtekintésére már több külföldi varietétulajdonos bejelentette érkezését.⁶⁸

Rozsnyai Sándort, az Arizona igazgatóját meghívták Párizsba, hogy ott a budapesti Arizonához hasonló új forgó, emelő és süllyesztő táncparkettel ellátott Arizonát létesítsen. Rozsnyai, aki esténként felesége új chanson-jait zongorán kíséri és azonkívül új operettjén dolgozik, a meghívást nem fogadhatta el.⁶⁹

Ezeket a hirdetéseket Rozsnyaiék rendelték meg; nem kizárt, hogy volt valamennyi valóság-alapjuk, de ebben a formában valószínűleg nem igazak. A másodikkal talán túlzásba is estek, hiszen ha a mulatófővárosból tényleg érkezett volna hasonló felkérés, egy pesti operettbemutatónál az jóval többet ért volna. 1935 szeptemberében indították be a „csodabár” sajtó-kampányukat, mely kifejezés ezután mindig megjelent a mulató propagandaanyagaiban.⁷⁰ A szóösszetétel nem volt új: 1930-ban mutatták be Herczeg Géza, Farkas Károly és Kätscher Róbert *Wunderbar*, magyar címén *Csodabár* című darabját.⁷¹ Nemzetközi operettsiker volt, Bécsben 200, Berlinben 100 előadást ért meg,⁷² a Warner 1934-ben mutatta be a filmváltozatát.⁷³ A darabot 100-szor játszották Pesten. A Surányi Cukrászda az elsők között látta meg a szlogenben rejtlő PR-potenciált, amely 1930–1931 folyamán „csoda bár esteket” szervezett konferansziéval, parkettműsorral, sőt szerepentin- és konfetticsatával;⁷⁴ és 1933 folyamán egy másik vállalkozó házaspár „Csodaház” néven kívánt mulatóvállalkozást indítani a Rákóczi úton.⁷⁵ Az 1934-es filmváltozat feleleveníthette a kifejezést, sőt 1935 nyarán a Margitszigeti Színpadon épp felújították az eredeti darabot.⁷⁶ Harsányi Zsolt fordításában-átírásában játszották Pesten, aki „sok pesti vonatkozást vitt a darabba”. Műfaji megnevezése szerint „zenés játék az éjszakai életből”, és valóban, a darab különlegességét az adta, hogy a szerzői utasítás szerint a nézőtér bárrá alakul, vagyis a színészek nem a színpadon, hanem a nézők között játszanak. Az Arizonában sem volt a „színpad” a hagyományos értelemben elválasztva a nézőtértől, és a beépített különlegességek miatt pontosan illeszkedett rá a szlogen. (Más mulatóhelyek is igyekeztek a szlogent másolni – így pl. a Jardin de Paris mulató „csodakert”-ként hirdette magát három nyelven – az Arizonától elhatárolva és mégis egyenértékűsítve).⁷⁷

67 Arizona műsorfüzet, OSZK Kisnyomtatványtár 1935. október (?)

68 8 *Órai Ujság*, 1935. március 3.

69 *Az Est*, 1934. szeptember 2. Magyarország, 1937. szeptember 2.

70 A kampány egyik első hirdetése a *Borsszem Jankó* 1935. szeptember 15-i számában jelenhetett meg.

71 Bem. Fővárosi Operettszínház, 1930. szeptember 15. Koch (1973: 34).

72 8 *Órai Ujság*, 1930. június 27.

73 *Wonder Bar*, 1934. r. Lloyd Bacon. 1934 októberében Magyarországon is bemutatták.

74 Csoda bár est a Surányi kertben, 1930. július 4., 9. Szántó András gyűjteménye.

75 Műsoros Vendéglői Üzem Kft. társasági szerződése, 1933. augusztus 17. BFL VII. 2. e. Műsoros Vendéglői Üzem Kft. Cg. 35200

76 8 *Órai Ujság*, 1935. augusztus 8.

77 A Jardin de Paris műsorfüzete 1939. augusztus MKVM Könyvtár.

1935 szeptemberétől – valószínűleg először a mulató történetében – műsorfüzetet is nyomtattak. Ezekben az aktuális fellépőkről készült stúdióképek, illetve saját promóciós fényképek szerepeltek, színpadkép vagy eredeti műsorkép jellemzően nem; erről a helyszűke és a világítási problémák is tehetek, vagy tudatosan a stúdiókörülmények adta steril, idealizált megjelenítésre törekedtek a műsorfüzetekben is. Szinte minden hónapban adtak ki új műsorfüzetet, melyek alapján a produkciók nem kaptak önálló címet. A következetesen háromrészes tördelés alapján valószínűleg három részben került bemutatásra a program. Ugyanakkor sorrend sincs egyértelműen feltüntetve, tehát valószínű, hogy a napi színházi gyakorlatban a számok sorrendje változott. A műsrot este, 22 órakor kezdték, bár az évad első felében azt tervezték, hogy korábban, este 8-kor kezdenek.⁷⁸ Mint azt a mulató hivatalos neve: Arizona Revue Dancing is jelezte, egyszerre volt műsoros lokál és táncos szórakozóhely; mivel közönsége a legelőkelőbb társadalmi rétegek voltak, nemcsak hogy követniük kellett a legújabb zenei divatokat, hanem bizonyára diktálni is – főleg, ha a mulató vezetése lépést kívánt tartani a konkurens szórakozóhelyek zenészeivel (pl. a Moulin Rouge-ban Buttola Ede, majd a negyvenes években Chappy bandája játszott).⁷⁹ A zenét, a mulató egyik kulcselemét – nemcsak a műsor zenei kísérete miatt, ennél fontosabb lehetett a köztes muzsika a vendégek táncához – Heinemann Ede rádiózenekara játszotta,⁸⁰ (akik a BBC műsorán is szerepeltek),⁸¹ majd az 1936-os évadtól az M. R. T. Arizona Band muzsikált többek között Obendorfer Árpád és Vig György szólístákkal.⁸² Rozsnyai igyekezett a zenészekkel a legfrissebb, legújabb zeneszámokat játszani – legalábbis erre utalnak a Halper László által közölt visszaemlékezések, amelyek szerint a mozipremier után egy-két nappal már játszották a filmekben elhangzott zeneszámokat.⁸³ Ezt Rozsnyai zeneszámait egészítették ki, aki nemcsak igazgatóként, de zeneszerzőként is dolgozott a mulatóban. A walesi herceg 1935-ös látogatásakor Rozsnyai külön keringőt („*Fekete pillangó*”) komponált a neves vendégnek, melynek kottáját egy bőralbumban a hercegnek ajándékozta.⁸⁴ Zenéje így bizonyos értelemben informális kultúrdiplomáciai eszközzé vált – bár a cigányzene feltehetően jobban izgatta a herceget.⁸⁵ 1937-ben, második látogatása után az angol jazzszaklapban viszont már fényképen is megjelent az Obendorfer Árpád vezette Arizona band, azzal a címmel, hogy „*The Duke of Windsor likes this band*”, vagyis a windsori herceg⁸⁶

78 8 Órai Ujság, 1935. augusztus 27., Budapesti Hírlap, 1935. augusztus 25.

79 Buttola Ede (1902–1981): szaxofonos, énekes, zenekarvezető; Orlay Jenő „Chappy” (1905–1977): dobos, zenekarvezető, zeneszerző – a korszak jelentős nemzetközi pályát is befutó muzsikusi.

80 Borsszem Jankó, 1935. szeptember 15.

81 Budapesti Hírlap, 1935. szeptember 27.

82 Vig György (1910–2005): már tinédzserkorában fontos tagja, majd vezetője lett a Gellért, a Ritz és más szállodák, valamint mulatók és éttermek zenekarainak, filmekben is muzsikált. Elsősorban szaxofonon és klarinéton játszott, emellett hegedült, énekelt és sikerszámokat is szerzett. Obendorfer Árpád, „Leczák” (1903–1979) bőgős, Orlay (Obendorfer) Jenő „Chappy” bátyja, a harmincas évektől sokat szereplő muzsikos, később zenekarvezető, a Moulin és más helyek zenekara, a negyvenes években pedig a Magyar Revü Tánczenekar vezetője.

83 Retkes Attila interjúja Halper Lászlóval (Retkes 2014).

84 *Az Est*, 1935. szeptember 19.

85 A Kis Royal étteremben „vacsora után hosszú ideig még ülve hallgatta a cigánybanda játékát. Egyszer csak magához hívta a vezetőt, hogy jegyezzen le neki az étlap hátára két magyar dallamot, amelyek különösen tetszetek neki, majd együtt dúdolta a dalokat a zenekarral” (*Hartlepool Northern Daily Mail; Nottingham Evening Post*, 1935. szeptember 12. – a szerző fordítása).

86 VIII. Edward (a korábbi walesi herceg), miután lemondott a trónról öccse javára, a windsori herceg címet viselte.

kedveli ezt a zenekart.⁸⁷ A rövid cikk szerint a kilenctagú zenekar olyan sokoldalú volt, hogy négy trombitást, három gitárost, három harsonást, négy hegedűst és egy teljes tangózenekart ki tudtak magukból állítani. A külföldi szaksajtó e méltatása megerősítheti azt a feltevést, hogy az Arizona zenekara valóban az egyik legjobb lehetett Budapesten. A *Vogue* magazin újságírója is fontosnak tartotta kiemelni a zenekar virtuozitását: „A kiváló zenekar számtalan stílusban képes játszani, könnyen váltva Benny Goodmanról Guy Lombardra majd Eddy Duchinra; melyeket hangfelvételek alapján tanultak meg” (Wilson 1939 – a szerző fordítása).

Rozsnyai egyik leghíresebb slágere, a máig szállóigeként használt *Havi 200 fix* is ekkoriban került a mulató műsorába, bár erre vonatkozóan nem ismerünk konkrét forrást. A foxtrott fülbemászó dallama és szövegének kortárs társadalmi kontextusra való kikacsintása révén hamar népszerű lett, olyannyira, hogy a korszak elismert kabarészerzőjével, Vadnay Lászlóval (a *Hacsek és Sajó* írója) írtattak belőle egy filmvígjátékot.⁸⁸ Amellett, hogy Rozsnyai ezáltal filmzeneszerzőként is bemutatkozhatott, egy szélesebb, és kevésbé tehetős közönség is megismerhette a zenéjét és valamiféle betekintést nyerhetett az Arizona hangulatába. Természetesen a mulatót is beleírták a filmbe; és bár a felvételeken nem az igazi mulató szerepel, csak épített díszletek, egy rövid pillanatra Miss Arizona és Rozsnyai is feltűnik benne. (A film is, mint Rozsnyaiék minden más, mulatón kívüli vállalkozása vagy tevékenysége, csak egyszeri kitérőt jelentett számukra.) Ugyanezen évben, 1936-ban nyitották meg a házban a Pipacs Szalont,⁸⁹ ahol Berkes Béla cigányzenekara húzta. Erre megint csak a nézői igények kielégítése miatt lehetett szükség: nemcsak a magyar arisztokrácia, de a külföldi vendégek is igényelheték a jazz és a divatos tánczenék mellé a cigányzenét.⁹⁰ Ezek mellett másik visszatérő szám volt a zenehumorista – mivel Rozsnyai maga is így kezdte, mint látuk, később szükségesnek tarthatta szerepeltetni.

A műsorokhoz elsősorban táncszámokat szerződtek, többségében nőket. Arra is volt példa, hogy a szerződések lejártával a számok zöme lecserélődött, de a műsor címe ugyanaz maradt. Így *A varázscylinder* című produkció esetében a tizből csak egy szám, a 2 Romes azonos, valamint Miss Arizona slágere („Bűvész minden nő”), a görlok kánkánya és a ház énekesei.⁹¹ Eszerint az artistaszámokra csak töltelekként tekintettek, és nem tartották meghatározónak saját műsorukban – ellentétben a ház asszonyának, Miss Arizonának a számával. Miss Arizona valószínűleg a dramaturgiai csúcsponton helyezkedett el, mely az említett háromsztatú szerkezetben az első rész végét vagy a középső, második részt jelentette. A cirkus- és a hagyományos artistadramaturgia az egyenletes fokozásra épül, és a szám vagy a műsor legutolsó eleme lesz a legnagyobb hatást kiváltó trükk, hiszen ahogy azt az öregek tanítják, „azzal távozik a néző”. A mulatóban viszont ez a közbülső időszak az, amikor a legtöbb a néző és még nem mindenki ittas, sőt az sem kizárt, hogy az éjféli „ünnepélyességéhez” kapcsolták az adott rész kezdését. A szórakoztató műsorok íratlan szabályrendszere szerint Miss Arizona hatásos belépővel jelent meg, a sülyesztőszerkezet segítségével valószínűleg alulról kiemelkedve, mint Dálnoky János filmfelvételén.

87 *The Melody Maker*, 1937. október 23.

88 *Havi 200 fix*, 1936. r. Balogh Béla.

89 *8 Órai Ujság*, 1936. december 17.

90 A jazz és a cigányzene csatájáról lásd Zípernovszky Kornél (2017) tanulmányát ebben a lapszámban 67-87.

91 Arizona műsorfüzet 1937. február, MKVM Könyvtár; 1937. március OSZK SzT.

5. kép. Miss Arizona

Forrás: Arizona műsorfüzet, 1935. november OSZK Kisnyomtatványtár

Ezt alátámasztja visszatérő ruházata is, melynek szoknyarésze lefelé bővül, és befedi a posztamentst, amin áll, megnyújtva ezzel saját figuráját. Ez persze nemcsak optikai hatása miatt lényeges, de praktikus is volt, mert általa magasan kiemelkedett udvartartása, a görölök közül; funkcióját tekintve az emelőszerkezet tulajdonképpen a látványszínpadok hagyományosnak számító eszköze, a lépcső egy formája. Miss Arizona énekelte férje számait, melyeket kisebb allegorikus képekbe ágyaztak, valószínűleg a többi szereplő részvételével. Ebben az időszakban két-három apoteózist, vagy romantikus tematikájú képet mutattak be főszereplésével, mely elem már a mulató megnyitása előtti műsoraikban is felbukkant. Miss Arizona a lokál *primadonna assoluta*ja volt, és az operettprimadonnák toposza, az „örökifjú” (Heltai 2016: 82–116) őt is megillette. A lokál megnyitásakor 36 éves volt, 1944-ben pedig 48; vagyis idősebb görljeinek édesanyjával volt egyidős.⁹² Színpadi imázsa miatt mint „Miss” lépett fel, mintegy továbbra is „eladósorban” tartva magát annak ellenére, hogy hivatalosan már régi házas volt. Férje általában a zongora mögött ülve jelent meg, mintegy „kiszolgálva” őt, bármiféle utalás nélkül kettejük kapcsolatára. Megjelenésében igyekezett a korabeli szépségideálhoz közelíteni; a fényképeken is gyakran retusálva jelent meg, már-már megrajzoltan. Imázsa nem tartalmazott olyan eredeti vonást, amellyel akár önmagában is egyedi jelenség vagy akárcsak szám lett volna. Az Arizona mulató műsorában Miss Arizona stílusa dominált – aki azonban csak azért lehetett továbbra is Miss Arizona, mert övé és férjéé volt az Arizona mulató. E nélkül feltehetően igen nehéz soruk lett volna az ő korukban az előadói pályán, és valószínű, hogy az Arizona Trupp csak egy lenne a korszak kallódó csoportszámái közül.

⁹² Mint azt Horthy Istvánné is megjegyezte: „Miss Arizona nem volt szép, de megjelenése impozáns volt” (Edelsheim–Gyulai 2001: 57).

A mulató a Miss művésznevét viselte, vele azonosult, az ő arcképe szerepelt a műsorfüzetek címlapján; mégsem az ő fellépte volt a mulató fő vonzereje, hanem a technikai felszerelés és a lányok. Míg Miss Arizona mindig estélyiben vagy hasonló szabású jelmezben lépett a közönség elé, addig görljei gyakran szinte teljesen meztelenül. Az Arizona műsorpolitikájában tudatosan törekedtek a szép női test vonzerejének kihasználására és annak erotikus bemutatására.⁹³ Mi több, szolistaiknak gyakran szerződtettek szépségkirálynőket is: Miss Dánia (egy trapézzsámmal),⁹⁴ Gira, Venezuela szépségkirálynője,⁹⁵ Dinah Grace „szépségverseny győztes táncművész”,⁹⁶ Henriette, „külföldi szépségversenyek győztese”,⁹⁷ és Nagy Mária, Miss Magyarország 1934 is.⁹⁸ Azt, hogy az egyes táncszámok legfőbb hatáskeltő eleme elsősorban a fizikai vonzalom lehetett, a műsorfüzet fényképei mellett a számok alcíme is jelzi: „Mlle Cleopatra – tánc, ifjúság, erotika”.⁹⁹ A görlök (művésznevükön az „Arizona Lady”) szerepe lényegesen nagyobb lehetett az este folyamán, mint a műsorfüzetből kiolvasható, bár a konzumációt eredeti írásos bizonyíték (például egy szerződés, mely tartalmazza a lányt illető százalékot a vendég fogyasztása után) nem támasztja alá. A görlökkel szemben támasztott követelmények elsősorban fizikai jellegűek voltak, az alábbi hirdetések alapján a vonzó megjelenés többet számíthatott, mint maga a tánctudás:

Tánc attrakcióhoz csinos, fiatal, jóalakú, táncolnitudó hölgyek jelentkezzenek naponta kettőtől háromig Artistaegyesületben Nagymező-utca húsz. Arizona- ház.¹⁰⁰

Balettkörhöz közép magas hölgyeket keresünk. Jelentkezés hétfőn félnégytől Arizonában, Nagymező-utca 20.¹⁰¹

A vonzó megjelenés nem csak nőkre szabott feltétel volt. Alfonzó, aki korábban birkózó és untermann volt, így emlékezett szerepére a műsorban:

Később az igazgató felesége, az Arizona énekesnőszárja „körtése” lettem. Domborítottam ágyékkötős, meztelen rabszolgaként, máskor bronzal kentek be, és a csillárról fejjel lefelé lógtam. Volt, hogy nyolc görllel virgonc faunként hancúroztam Rozsnyainé körül a parketten (Alfonzó 1975: 16).

A görlök táncai az időszak produkcióiban a szedés alapján ugyanolyan értékű számként vannak feltüntetve, mint maga Miss Arizona, illetve a vendégartisták – ez persze nem jelenti azt, hogy szerepük ne lehetett volna ennél dominánsabb az este folyamán. Nincsenek arról forrá-

93 A meztelen női test szerepét a bulvárszínpadon lásd Heltai (2008: 235), illetve az énekesnők érvényesülési lehetőségeit és a genderszerepeket a zenei életben Hadas (2009: 138), valamint a századforduló mulatóira vonatkozóan lásd Federmayer Éva (2017) tanulmányát ebben a lapszámban: Millenniumi Budapest és ragtime. A faj, a nem és az osztály (rendiség) mintázatai a korai magyar jazz-korszakban.

94 8 *Órai Ujság*, 1936. február 1. Arizona műsorfüzet, 1936. február OSZK Színház-történeti Tár.

95 Arizona műsorfüzet 1936. szeptember Molnár Dániel gyűjteménye.

96 8 *Órai Ujság*, 1935. március 3. Grace két év múlva is szerepelt a mulató műsorán Számában nem feltétlenül a tánc volt hangsúlyos: „Dinah Grace! Aki még nem látta, megnézi! Aki már látta, nem győzi elégszer újra csodálni a világ legtokéletesebb alakú táncoló Vénuszát, akinek minden mozdulatából sugárzik a szépség, erotika, charme és sex-appeal. Férfiak bálványa, asszonyok irigyelt szépsége Dinah Grace, akinek gyémánt ragyogása szépségét és művészetét, mint drágakőfoglalat veszik körül az Arizona januári műsorának attrakciói” (8 *Órai Ujság*, 1937. január 1.).

97 8 *Órai Ujság*, 1934. december 12.

98 8 *Órai Ujság*, 1935. május 2.

99 Arizona műsorfüzet 1936. szeptember, Molnár Dániel gyűjteménye.

100 *Pesti Hírlap*, 1935. április 28.

101 *Pesti Hírlap*, 1935. június 9.

saink, volt-e valamilyen megkövetelt sztenderd, melynek meg kellett feleljenek a jelentkezők (gondoljunk itt az amerikai görllprodukciókra vagy a párizsi Crazy Horse mulató centikben és kilogrammokban megadott előírásaira; Fourmaux 2009: 154). Átlagosan hat görll szerepelt a műsorban, akiket vagy „kisasszonyként” (pl. Elsie kisasszony),¹⁰² vagy csak keresz- vagy művésznevikön (Márta, Elsie, Hédy, Lyvia, Jolly, stb.)¹⁰³ tüntettek fel. A művésznevek, vagy a nevek „y”-nal való „művészesítése” már ekkor megfigyelhető (valószínűleg ez is a korábbi artistaévek, illetve a kozmopolita műsorpolitika hozadéka), és olyan jól beválhatott, hogy az 1937 végén bemutatott *Velencei karnevál* című produkció műsorfüzetében a görllök nevei már teljesen elveszítették magyaros hangzásukat (Clarisse, Colette, Francis, Helen stb.).¹⁰⁴ Tarján Vilmos is megjegyezte, hogy az Arizona-görllök vonzerejét nem a nyers, természetes szépségek, hanem a korabeli szépségideált tükröző, el- és felkészített hölgyek jelentették:

(...) Rozsnyainének külön gondja volt arra, hogy a görllöket, akiknek legtöbbször szegény, kispolgári származású, kicsinosítsa. Beállított nekik fodrászt, manikürt, pedikürt, kozmetikust és máról-holnapra olyan gusztusos démonokat varázsolt belőlük, hogy felléphetek volna akár Párizsban is. Különös gondja volt Rozsnyainének arra is, hogy a görllök tánctechnikáját fejlessze, és aránylag rövid idő alatt ezek a pesti görllök olyan rutinra tettek szert, hogy vetélkedni kezdtek a legjobb párizsi, londoni görllökkel (Tarján 1940: 43).

A görllök a kartáncokon kívül élőképekben is szerepeltek. Ezek kisebb szcenírozott tablóképek lehettek, a pesti revűszínházak (Fővárosi Operettszínház, Royal Orfeum) gyakran mutattak be nagyszínpadon hasonlókat az 1920-as években,¹⁰⁵ bár kisebb léptékben a korábbi műsorokban is előfordulhatott.¹⁰⁶

A műsorok másik visszatérő eleme az állatszám. Ez nem csak idomított állatszámokat jelent, hanem egyszerűen élő állatok szerepeltetését, közreműködését a műsor folyamán. Egy állatszám kifejlesztése sok munkával járt, viszont igen nagy népszerűségnek örvendett. A korabeli tömegkultúra látványosság hagyományához tartozott, az állatok fellépési lehetőségeit viszont nagyban korlátozta a rendelkezésre álló infrastruktúra, hiszen az állatnak szüksége van egy adott terre, koszt hagyhat maga után előadás közben is stb., ezért egyáltalán nem volt megszokott a kisebb lokálokban ez a fajta szórakoztatás. Az első azonosított állatszámot – egy idomított majmot – 1933-ban mutathatták be.¹⁰⁷ 1935 októberében ismét majomszámot mutattak be egy hölgy, a beszélő művésznevű Tarzana idomításában, melyet több hónapra prolongáltak.¹⁰⁸ A műsorok alapján nagyjából félévente mutattak be új állatszámot az időszakban, kutya-majom számokat, de bokszoló kenguru¹⁰⁹ is fellépett a mulatóban, szilveszterkor pedig élő malacok.¹¹⁰ Emellett Rozsnyaiék elsősorban Miss Arizo-

102 Arizona műsorfüzet 1937. február, MKVM Könyvtár.

103 Arizona műsorfüzet 1936. szeptember, Molnár Dániel gyűjteménye.

104 Arizona műsorfüzet 1937. december, MKVM Könyvtár.

105 „Miss Arizona ismét ragyogó ötlettel lepte meg Budapestet. Élő gyümölcskertje művészi színekben és ötletekben pompázik” (8 Órai Ujság, 1936. február 1.). Gyorsváltású tablókra épült a párizsi Folies Bergère műsora is.

106 Élőszobrok az Arizonában (8 Órai Ujság, 1934. december 12.).

107 „Gróf Wenckheim Lajosné, Hoffmann Mici megvásárolta miss Arizona majmát, amely új úrnőjénél nagyon jól érzi magát. Ugyanis nem kell már neki naponta hajnalig hallgatni a mulatóhely lármáját s korábban feketik le, végre vége lumpéletének” (Színházi Élet, 1933/24).

108 Arizona műsorfüzet, 1935. október–november, OSZK Kisnyomtatványtár.

109 Arizona műsorfüzet, 1936. március, OSZK Kisnyomtatványtár.

110 Ujság, 1936. január 1.

na számához rendeztek be állatokat, melyeknek nem elsősorban kunszt, csak látványértéke volt. Az *Arizona Folies 1937* című produkció fináléjában a Casablanca képben Miss Arizona egy tevéen lovagolt (amely nagy testű állatként talán soha nem fordult elő azelőtt mulató műsorában).¹¹¹ Ebben más mulató nem is vette fel velük a versenyt, csak magukat igyekeztek műsorról műsorra túllícitálni. 1938 szeptemberében vásárolták meg és mutatták be a *Színek szimfóniája* című produkcióban Aidát, a (még bébi) elefántot,¹¹² aki később sikeres cirkuszi karriert futott be borotválószámával, és lett mindenki által ismert az 1954-es *Fel a fejfel!* című filmben Latabár Kálmán „partnernőjeként”.¹¹³ Az 1939. szeptemberi *Madame Folies* című műsor fináléjában Miss Arizona egy lovon szerepelt, majd 1941-ben egy róka kíséretében (mely Dálnoky filmjében is megjelenik).¹¹⁴ A források alapján az utolsó állatszám 1943-ban Pepi, a csodacsimpánz lehetett.¹¹⁵ Az állatok szerepeltetése igazán emlékezetessé tehetett a nézők számára egy-egy műsort, mivel ez nem volt a mulatóműsorok sajátja, és a helyiség méretei alapján rövid ideig tartó felvonultatásuk is komoly szervezést igényelt. Fináléban való elhelyezésük megfelelt az egyenes vonalon fokozó artistadramaturgiának, megjelenésük a leghatásosabb zárószám lehetett.¹¹⁶

A műsorok befogadói oldaláról még kevesebb forrás maradt ránk (kivált olyan, amelyik részletesen beszámolna a látott műsorról). Az angol John Brophy úti beszámolójában külön fejezetet szentelt az Arizona műsorának, részletesen rögzítve műsorélményét:

Már a színpad maga mulatság, nemcsak mert körben forog a rajta táncolókkal, de középső része figyelmeztetés nélkül megemelkedhet illetve lesüllyedhet. Így a rajta táncoló pár hirtelen a többiek feje felett találhatja magát, vagy eltűnhetnek a többiek szeme elől, hogy fél perccel később újra kiemelkedjenek: még mindig táncolva, de nyilvánvalóan zavarban. A vezetőség másik gyermeteg, de mulatságos trükkje, hogy a forgó sebességét változtatják. Amíg a táncolók kézenfogva körjátékot játszanak, addig a többi néző szurkol az időtleneknek, hogy megtartsák az egyensúlyukat (Brophy 1936: 129 – a szerző fordítása).

A közönséggel való interakció nem csak a parkett emelésében merült ki, a műsorok szerves része volt. A bevezetőben is idézett nyaktörő játék mintájára többféle játékot játszhatott a közönség a görölökkel: „A sportgörölök finom erotikával bemutatják a vívást, a roog-ballt és a hichikoo játékot. Utóbbi játékban a közönség is részt vehet”,¹¹⁷ egy másik műsorban pedig

111 Arizona műsorfüzet, 1937. október, OSZK Kisnyomtatványtár. Ugyanebben a műsorban szerepelt idomított állatszám is, mely a leközölt stúdiófotó alapján értelmezhetetlen. Egy lóból és egy kutyából a fényképész által össze-montírozott állatot vezet egy majom. A kép alapján rejtély, mi lehetett a színpadon.

112 Arizona műsorfüzet, 1938. szeptember MKVM Könyvtár. Vogel Eric Rátonyi könyvének illusztrációjaként egy kifejtett példányt álmódott színpadra saját korabeli Moulin Rouge-ban bemutatott keleties ruhaterveivel (Rátonyi 1987: 141).

113 „A kis elefántbébi alig volt két éves, amikor Pestre került. Hamburgból hozatta ide egy mulatóhely tulajdonosa. Aida akkoriban alig ért partnereinek a derekáig, de képességei már megmutatkoztak: elragadó kecsességgel táncolt a mulatóhely parkettjén, a vendégek csak úgy tömték cukorral” (*Színház és Mozi*, 1954. augusztus 13.). Ezt egykorú forrás is megerősíti: „A nagyszabású jelenetet kicsit zavarja az elefánt állandó cukorigénye” (Wilson 1939 – a szerző fordítása). Aida 1942-ben ismét dolgozott az Arizonában egy fejszámolószámmal (lásd *Artisták Lapja*, 1942. március). A borotválószámot lásd az említett filmben, illetve MNL OL XXIX-I-3 64. d.

114 Arizona műsorfüzet, 1941. szeptember, OSZK Kisnyomtatványtár.

115 *Artisták Lapja*, 1943. június.

116 „Az előadás fénypontja Miss Arizona és együttese volt; a közreműködők közt néha még elefántok és más cirkuszi szereplők is voltak” (Edelsheim–Gyulai 2001: 57).

117 Arizona műsorfüzet, 1935. december, OSZK Kisnyomtatványtár.

a „női birkózást, és az elszakíthatatlan nadrágot”¹¹⁸ mutatták be, ami ismét a közönség testközelébe hozhatta az erotikus műsort. A műsorok kozmopolitizmusát már többször megállapítottuk (vizuális dominancia, nem szöveges számok szerződtetése, stb.), a műsorok egyik tematikus toposza volt az egzotikus, távoli vidékek felidézése, akár a korábban bemutatott szépségkirálynők által.¹¹⁹ Kimondottan magyaros tematikájú, folklór ihlette műsort egyszer sem mutattak be a szomszédos Moulin Rouge vállalkozóival ellentétben, melynek műsorában pont ez számított toposznak.¹²⁰ Épp ezért érdekes, hogyan látta az idézett Brophy az előkelő, nemzetközi közönségre szabott műsort:

A műsor nemzetközi volt, melyben természetesen a magyar szórakoztatás dominált. Néhány lengyel tánccal és dallal kezdődött, majd egy fehér frakkos nő pipacsokkal a vállán és a derekán néhány amerikai néger spirituálét énekelt. (...) Ezután számos, gyakorlatilag meztelen atléta természetű férfi és nő pózolt mint klasszikus szobrok, a szemhéjukig aranyfestékekkel borítva. (...) A műsor első részének végén egy tucat mechanikai eszköz egy bonyolult előadásra alakította át a forgószínpadot és az oldalszínpadot számtalan pózoló görüllel alig ruhában; három szökőkút fújt vizet és habot, amiket a változó rivaldafény zöldre, kékre, aranyra és pinkre festett (Brophy 1936: 131 – szerző fordítása).

Bár Rozsnyaiék igyekeztek tudatosan kozmopolita műsort csinálni (mint azt artistaéveik alatt tették), a beszámoló írója egyértelműnek látta a magyaros elemek dominanciáját a műsorban. Feltehetően az 1936 márciusában bemutatott műsort látta, legalábbis a műsorfüzet alapján erre lehet következtetni.¹²¹ Nem tudjuk, mit láthatott (és főleg, mit értett abból, amit látott), hiszen semmilyen magyaros kartánra utaló jel nem szerepel a műsorfüzetben. Meg erősíti viszont az előadók testének vonzó megjelenését, a műsorok vizualitáson-gépészetben alapuló hatásmechanizmusát és a látványosság eszményének való alárendeltségét, melyben még a zenekarnak is szerepe volt. Amikor kialudtak a fények, a zenészek a neoncsövel keretezett hangszereiken játszottak.¹²² Miss Arizona műsorbéli szerepéről árulkodhat az is, hogy Brophy az ő fellépését egyáltalán nem is említi – bár az is lehetséges, hogy egyszerűen aznap éppen nem lépett fel.

A nagyrevűk idősza, 1937–1942

A negyvenes évek fordulóján tovább bővült az Arizona mechanikai apparátusa. 1938-ban beépültek a legendáriumba a ház „védjegyévé” vált sülyeszthető boksok. Az újsághirdetés ismét a technikai fejlesztést hangsúlyozta, és nem a műsort:

Elsülyeszthető páholyok az Arizonában. Egy gombnyomás és kívánatra elsülyedhetnek a páholyok vendégei egy szellemes technikai trükk segítségével az Arizonában. A sülyeszthető pá-

118 Arizona műsorfüzet, 1936. január, OSZK Kisnyomtatványtár.

119 „Amerika revűkultúrája, Ázsia exotikuma, Afrika fekete csalogánya, Ausztrália táncsillagai, Európa legszébb mulatójában, az Arizona csoda bár novemberi műsorában” (*Budapesti Hírlap*, 1936. október 31.).

120 Egyetlen kivétel az *Arizona Folies 1943–44* című produkció volt, melynek táncait Sopronyi Lili tanította be, és a Hungária Balett, egy magyaros népi ihletésű táncsoport is szerepelt benne (*Artisták Lapja*, 1943. december).

121 Arizona műsorfüzet, 1936. március, OSZK Kisnyomtatványtár.

122 „Emlékszem egy részre, amikor kialudtak a fények, és a zenészek a vendégek között sétáltak, miközben hawaii zenét játszottak bendzsókon. A hangszereket a félhomályban neoncsövek keretezték, világító karmazsin, kék, és zöld” (Brophy 1936: 132 – a szerző fordítása). Dálnoky filmjén is látható ez a hatáselem.

holycat, melyekben városi telefonok vannak felszerelve, szeptember 1-én az új Rozsnyai-revü premierjén mutatják be az Arizonában.¹²³

Újabb technikai apparátus beépítésére később már valószínűleg nem került sor, bár az alapterület növelésével 1940 februárjában megnyitották a Buddha Bárt,¹²⁴ és Rozsnyainének olyan tervei is voltak, hogy az éjszaka folyamán rögzített filmfelvételt még aznap éjjel előhívják és bemutatják a műsor keretében.¹²⁵ Levele szerint kiépült az ehhez szükséges apparátus, de nem tudjuk, engedélyezték-e. Nem sokkal később az előírt öltözőfülkékéki mosdó kiépítéséhez viszont halasztást kért – az anyagi megterhelésre és az anyaghiányra hivatkozva¹²⁶ –, elképzelhető, hogy vállalkozóként könnyebben és szívesebben költöttek a műsorra, amely profitál, mint az előadói személyzet kényelmére.

A műsorok lényeges változáson estek át. 1937 októberétől világosan kirajzolódik egy trend, melyben egyszerre növekszik az előadók létszáma és egyszerre csökken az artistaszámok, illetve szerződötett kész produkciók száma. Olyannyira, hogy az 1939. szeptemberi műsort már szinte kizárólag a ház görljei adták elő. Az Arizona Folies 1938 színlapja szerint 100 szereplő 500 kosztümben, „hollywoodi kiállításban” dolgozott.¹²⁷ A műsorfüzet formátuma kétszeresére nőtt. A produkciókészítés ritmusa is megváltozott. A műsorok egyre tovább futottak, 2-3 hónapig (amire szükség is volt, hogy a korábbiakhoz képest lényegesen nagyobb befektetés megtérüljön), majd az 1940-es évek elejétől évente már csak 2-3 műsort mutattak be összesen. Visszatérő címük lett az *Arizona Folies* és az adott évszám. A „folies” szót jellemzően nagy revüműsorok címéül választották külföldön is, illetve gyakran nevezték így a szórakozóhelyeket. Párizsban az egyik leghíresebb revűszínház a Folies Bergère volt (melynek műsorcímeiben mindig szerepelnie kellett a „folies” szónak; Derval 1954: 53), de az első pesti orfeumok egyikét, a Révay utcai Folies Caprice-t is így hívták. 1936-ban mutatták be a Florenz Ziegfeld – aki 1907 és 1931 között több grandiózus revüt is színpadra állított Ziegfeld Follies címmel – amerikai impresszárió és színházi producer élete alapján készült fikciós filmet. „Folies”-t Arizonáék évente egyet mutattak be, és két évente választották műsoruknak ezt a címet, amely látványos kiállítású tömeges színpadi produkciót ígért a közönségnek. És valóban, az új műsorok mérete, kiállítása és szereplőgárdája immár többszöröse volt a korábbiaknak, kétségtelen, hogy (legalábbis a műsorok alapján) ez az időszak jelenti az Arizona csúcspontját. Eddig főleg a család és a barátok dolgoztak a produkciókon. A Rozsnyai-szülők mellett Lajos fiuk is kivette a részét a produkciókészítésből, sőt a szolisták közül választott magának feleséget is; valamint Rozsnyaiék hajdani partnernőjét, Miss Arizona hűgát, Miss Rittát is bevették a műsorba, Morenita néven. Immár egy egész stáb feladta volt ez: a műsorfüzetben és a színlapokon külön feltüntették az egyes részterületek alkotóit is, így a díszlet- és jelmeztervezőt (hiszen egyes képekhez már díszletek is készültek), a rendezőt és a koreográfust is. Szabolcs Ernő, a korszak operett- és revűrendezője is rendezett egy műsort,¹²⁸ és 1941-ben Latabár Árpád volt a főrendezője Az *Arizona most és 2000 éve* című produkciónak.¹²⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy Rozsnyaiék ne vettek volna részt a műsor készítésében: a koncepció és a bemutatott képek témái valószínűleg a házaspár ötletei voltak.

123 8 *Órai Ujság*, 1938. augusztus 31.

124 Arizona műsorfüzet, 1940. február, OSZK Kisnyomtatványtár.

125 Rozsnyai Sándorné levele Szendy Károly polgármesternek, 1941. március 17. BFL IV. 1420. c. 56. d.

126 Rozsnyai Sándorné levele Szendy Károly polgármesternek, 1941. július 23. BFL IV. 1420. c. 56. d.

127 *Artisták Lapja*, 1938. február.

128 Arizona műsorfüzet, 1938. december. MKVM Könyvtár.

129 *Artisták Lapja*, 1941. április.

Ez az időszak egybeesett a három zsidótörvény bevezetésével, mely lényeges személyi változásokat eredményezett a pesti színházi világban.¹³⁰ Míg a Moulin Rouge igazgatóját, Flaschner Ernőt 1941-ben megfosztották üzetétől, addig Rozsnyai már korábban a törvények hatálya alá nem eső felesége nevére íratta át az Arizonát; nem sokkal ezután Rozsnyait behívták munkaszolgálatra is. Az 1940 szeptemberében bemutatott produkció műsorfüzetében már fel sem tüntetik Rozsnyait (csak a zeneszerzők listájában utolsóként), a produkciókat Rozsnyainé Miss Arizona neve fémjelzi. A koreográfiákat Troyanoff és Utassy Gizi, a korszak két elismert tánctanára, illetve Horváth Mária (aki a konkurens Moulin Rouge-ban is dolgozott) készítették. Az 1940-es Arizona Folies bemutatójával konferanšiét is szerepeltettek négy műsoron át: Halmos Imrét. Korábban, ha volt, valószínűleg maga Rozsnyai vállalta ezt a szerepet, lehetséges, hogy a munkaszolgálat vagy származása miatt nem szerepelt a műsorban. Zenéjére a verseket továbbra is Halász Rudolf szerezte, aki ugyanebben az időszakban a szemközti konkurenciának, a Moulin Rouge-nak is írt műsorokat; vagyis egyszerre játszott dalszövegeit-műsorait a város két reprezentatív mulatója. Ezekhez a képekhez a műsorfüzetek tanúsága szerint díszletek is készültek a nagyobb hatás kedvéért.

A műsorok felépítése kétrészes volt, éjféλι, illetve fél kettes kezdéssel. A részekben lényeges újdonság volt az előző időszak műsoraihoz képest, hogy egy-egy tematika, koncepció köré lettek felfűzve: így a *Színek szimfóniája* második részében a számok a cirkuszi és mutatványos tematika köré csoportosultak.¹³¹ Artisták nem szerepeltek benne, minden szerepet és minden számot a görli-, illetve boycsoport mutatott be. Miss Arizona a képek főszereplőjeként, sztárjaként egy-egy tematikai szekvencia fináléjaként szerepelt jellemzően – valószínűleg többször, mint korábban. A műsor első száma a görliök French Cancan tánca volt, mely hagyomány az évek alatt kristályosodott ki. A részek és a számok az alábbi tematikai toposzokból álltak össze:

- egzotikumok: különböző helyek, kultúrák (pl. Velencei karnevál, 1937)
- hogyan készül egy revű, illetve a „háttérmunkálatok” bemutatása
- allegóriák és apoteózisok: a legnagyobb számban ezek fordulnak elő
- komolyzene: a műsorok zenéje lehetséges, hogy nem bővült ki, de immár feltüntetik a játszott szerzemények komponistáit, így feltételezhető, hogy a műsor zenéje elsősorban népszerű komolyzenén nyugodott¹³²
- történelmi képek: egyes történelmi korok vagy időszakok, melyek nagy, látványos kosztümök bemutatására adtak lehetőséget.

A felsorolásból két tipikusan pesti tematika hiányzik. Az egyik a szerelem, de ez általában a cselekménnyel rendelkező revűk sajátja volt. Az Arizonában a (jellemzően női dominanciájú) férfi-nő viszony jellegzetes téma volt.¹³³ A másik kimaradó a Budapest, a világváros topo-

130 A törvények végrehajtására létrehozott Színház- és Filmművészeti Kamaráról lásd Borsos (2005).

131 Arizona műsorfüzet, 1938. szeptember, MKVM Könyvtár.

132 A *Madame Folies* című produkcióban Chopin, Mozart, Csajkovszkij, Wagner, Bach, Puccini, Rimskij-Korszakov, Ravel, Strauss, Berlin, Gershwin, Warren és Rozsnyai van feltüntetve zeneszerzőként – ebben a sorrendben. Arizona műsorfüzet, 1939. szeptember, OSZK Kisnyomtatványtár. Rozsnyai szerzeményeit kezdettől fogva játszották, de még a műsorfüzetekben sem mindig nevesítették őket – így a korábban említett *Havi 200 fix*ről sem tudjuk, melyik műsorban mutatták be.

133 Arizona műsorfüzet, 1940. december, OSZK Kisnyomtatványtár; a festményélőképek a 3 Gráciát, a Szabin nők elrablását, Lady Macbethet, Putifárnét és egy bacchanáliát mutattak be a közönségnek.

sza. Ezekben a műsorokban legfeljebb egy-egy apró utalás történik a magyaros tematikára,¹³⁴ budapesti helyszínekre, vagy a pesti szórakoztatóipari hagyományhoz fűződő nosztalgiára. (Így a Női hadsereg-finálé¹³⁵ remineszcenciája lehetett a századfordulós *Asszonyregement*nek; Molnár Gál 2001: 90). A tematikák visszatérésére is lehet példa: a Velencei karnevál második részében szereplő *Muzsika apoteózisának*¹³⁶ jazzképét újrafogalmazták néhány évvel később a *Jazz extázis*¹³⁷ fináléjához. Aktualitás nem szerepelt korábban egyik műsorban sem: 1939 szeptemberében – valószínűleg Kárpátalja pár hónappal korábban történt visszafoglalása által inspirálva – egy „Kárpát-országi rapszódia” mutattak be „ruszin lányokkal” és csárdással, így reflektálva egy közéleti-politikai eseményre.¹³⁸

Egyedi dokumentumnak számít a korszakból Horváth Sándor zenész munkaszerződése.¹³⁹ Horváth valószínűleg azonos Horváth „Patkány” Sándor roma jazzmuzsikussal (1923–1977), akiről többen állítják, hogy az Arizonában játszott; mindazonáltal a dokumentum egy korábbi árverésen kiegészült egy munkaadói igazolvánnyal, melyen a zenész egy jóval korábbi, 1914-es születési dátummal szerepel.¹⁴⁰ Ez az egyetlen ismert Arizonához köthető szerződési minta, mely alapján következtetéseket vonhatunk le nemcsak a zenészekre, de általában a szerződött artistákra is. A szerződés fejléccel ellátott formanyomtatvány, melynek megfelelő rubrikáit írógéppel töltötték ki. Ebből kiderül, hogy Horváth nagybőgősnek és szaxofonosnak szerződött az 1941/42-es szezonra. (Az Arizona zenekarába való bekerüléshez a korábbi évek tapasztalata alapján valószínű szükség volt több stílus és több hangszer ismeretére is, hogy a zenekar játékanak rugalmassága megmaradjon.) Horváth havi 250 pengő összegziért szerződött (melyből a közvetítésért 10% a Continental ügynökséget illette). Ez az összeg jelezheti a zenekar házbéli megbecsültségét is, hiszen egy görll ennek az összegnek kevesebb mint felét kereshette meg táncosként egy műsorban havonta. Az igazgatóság (hivatalosan Rozsnyainé) kikötötte, hogy

Szerződő a szerződés tartama alatt más közönség előtt nem léphet fel, sem rádióban nem szerepelhet az igazgatóság engedélye nélkül. (...) Szerződő köteles naponta egy előadásban este ½ 9 órától, vasár és ünnepnapokon délután 5 órától három előadásban úgy a magánszámaiban mint az igazgatóság által beállított élőképek és házirevükben fellépni és a parkettáncban záróráig résztvenni.

Vagyis kizárólagos szerződést kötöttek, és a mulató szinte teljes nyitvatartása alatt megkövetelték a jelenlétet. A dokumentum színnel és tipográfiailag is kiemelt pontja, hogy „30 nappal a szerződés életbelépte előtt szerződő ajánlott levélben köteles pontos megérkezését az igazgatósággal tudatni és fényképeket küldeni”. Ez elsősorban az artistákra, tán-

134 Pl. a „Csárdásminiatűr”, Arizona műsorfüzet, 1939. szeptember, OSZK Kisnyomtatványtár.

135 Arizona műsorfüzet, 1939. szeptember, OSZK Kisnyomtatványtár.

136 Arizona műsorfüzet, 1937. december, OSZK Kisnyomtatványtár.

137 Arizona műsorfüzet, 1940. február.

138 Arizona műsorfüzet, 1939. szeptember, OSZK Kisnyomtatványtár.

139 Horváth Sándor munkaszerződése, 1941. július 24. Kárpáti és Fia Antikvárium (Antiquarium Hungaricum) 35. könyv- és kéziratárverésének 108. tétele. 2015. április 16-án 4500 forintért kelt el. Köszönöm Gereben Katalinnak és az Axioartnak hogy hozzáférhetővé tette számomra a dokumentum fotóját.

140 Lásd Horváth Sándor zenész biztosítási kötvényét, 1942. április 15., a Nyugat Antikvárium 28. könyvárverésének el nem kelt 90. tétele, 2013. november 15. Köszönöm Gereben Katalinnak és az Axioartnak hogy hozzáférhetővé tette számomra a dokumentum fotóját. A Horváthok Arizona-béli jelenlétehez lásd Retkes (2014).

cosnőkre vonatkozó kitétel lehetett, ahol a fizikum drasztikus változása akár a szerződést is annulálhatta. Prórapénz nem járt a gázsin felül, a szerződés megszegése esetén 1000 pengő kötbért kötelesek fizetni a sértett félnek. Ez igen magas összeget jelentett – elsősorban a mulatóba szerződő fél számára –, a mulató így kívánta minimálisra csökkenteni az általa ajánlott, igen szigorú szerződés megszegését. Horváth esetében nem volt kitöltve, de a formanyomtatványon szerepel olyan kitétel is, mely szerint a szerződő fél az Arizonában megkezdett szereplése előtt bizonyos számú hónapig nem léphet fel – ezzel a szerződötetett számok helyi egyediségét próbálták megőrizni. Betegség esetén nem fizetnek gázsit, és 5 napos akadályoztatás után a mulató egyoldalúan felmondhatja a szerződést. Gázsi akkor sem jár, „ha az előadás vagy a szerződő mutatója hatóságilag betiltatott”. A hátoldalon szereplő különleges kikötés további, a zenészre vonatkozó elvárásokat rögzít:

A szerződő tartozik a téli idényben délutáni előadásokon is frakkban közreműködni, továbbá a kiírt próbákön pontosan minden külön díjazás nélkül résztvenni. A szerződő tudomásulveszi, hogy a korrepetálásra tartozik az igazgatóság rendelkezésére állani, természetesen a revü próbája alatt is. (...) A szerződő felelőssége tudatában kijelenti, hogy a törvény értelmében nem tekintendő zsidónak.

A ruházati kitétel nem egyértelmű – hiszen a zenekar tagjai minden alkalommal kizárólag frakkban (esetleg alkalmanként erre a célra készült jelmezben) játszottak, ugyanakkor mégis gyakorlati fontossága lehetett, hiszen szerződésbe foglalták. A szerződés végén a mulató a zsidótörvények esetleges megszegése alól is igyekszik jogilag mentesíteni magát. A szerződés egyértelműen a mulatónak kedvezett, annak az érdekeit védte inkább. Az egyetlen, a szerződő félnek kedvező pont a kialakított gázsi összege volt. Az Arizona ekkor már megtehetette ezt, hiszen előadói szempontból rangot jelentett a műsorában fellépni – ezt Rozsnyaiék is tudták, és a szerződés alapján igyekeztek is ezt kihasználni.

Rozsnyaiék 1942-ben kis híján elveszítették mulatójukat. Legalábbis egy újsághír alapján arra következtethetünk, a zsidótörvényeket kihasználva más vállalkozásokhoz hasonlóan „kiigényelték” az Arizonát is:

Július 1-ig bérbe kell adni az „Arizona”-mulató helyiségét. A VI. ker. előjáróság, mint elsőfokú közigazgatási hatóság a kormánynak múlt évi rendelete alapján felszólította Rozsnyai Jakabné [Sándornét], a Nagymező-utca 20. sz. ház tulajdonosát és ugyanabban a házban Arizona néven ismert nyári jellegű kávéházi és vendéglői ipar folytatóját, hogy üzlethelyiségének használatát szüntesse meg és azokat Gergely József Aladár budapesti lakosnak gyári jellegű kávéház céljára adja bérbe. Amennyiben harminc napon belül ez meg nem történik, a helyiségeket Gergely József részére hatósági utón veszik igénybe. A bérbeadásnak július 1-ig kell megtörténni. A kerületi előjáróság határozata ellen feljebbvitelnek nincs helye.¹⁴¹

Hogy ez miért nem történt meg, arra forráshiány miatt nem tudunk válaszolni. Lehetséges, hogy a mulató üzemben tartása reprezentációs okokból prioritást élvezett a döntéshozók számára, így kénytelenek voltak a már bevált művészeti vezetést megtartani; de az is lehetséges, hogy Miss Arizona egyszerűen „kivásárolta” magát és üzletét. Az, hogy ezt elintézték, jelzi, mekkora potenciállal és kiváló kapcsolatokkal rendelkeztek eddigre Rozsnyaiék mulatójuk révén.¹⁴²

141 *Pesti Hírlap*, 1942. június 28.

142 Az igénylő Gergely József később a Terminus kávéházat (Teréz krt. 52.) vette át. Lásd Saly (2003).

A háborús repertoár 1942–1944

Az 1942/43-as évadtól visszatértek a havi műsorok, melyek önálló címet sem kaptak, és műsorfüzet sem maradt fenn (talán meg sem jelent) róluk. Az *Artisták Lapjában* megjelent műsorismertetőik igen kevés információt hordoznak. Négy, címmel ellátott – tehát valószínűleg egy tematikus koncepció köré épített – műsорт mutattak be. A műsortematikákban nem történt nagy változás, továbbra is szerepeltek külföldi képek, igaz, a nagypolitika által befolyásoltan: A *Karnevál a világ körül* című műsorban japán gésa- és spanyol fantáziák szerepeltek, a karnevált pedig a fináléban szereplő 25 görll jelentette.¹⁴³ A *Fekete Vénusz* című műsor néger jazzzenekesek szerepeltetésére (és utánzására) épült. Természetesen nem angolszász országból, hanem Franciaországból érkeztek fekete bőrű vendégművészek. Az egzotikum (*Ezeregyéjszaka – Madame X a filmsztár*) és a jövő szórakoztatóipari toposza (*Az Arizona 2000-ben*) is megmaradt. A háborús mindennapok a műsorkezdés idejét módosították: a műsorok korábban, este 8 órakor kezdődtek. Lényegesen kevesebb lett a szereplők száma (kb. 30), és a hölgyeket művésznevük helyett immár teljes nevükön reklámozták, amire korábban nem volt példa (La Bella Marta helyett Mázik Márta, sőt egy Wiesner Józsefné is előfordult!).¹⁴⁴

Miss Arizona papíron (és férje munkaszolgálati ideje alatt *de facto*) a mulató igazgatója lett, mert őt nem diszkriminálták a zsidótörvények. Feltehetően kora miatt hagyta el „Miss” titulusát: 1942 folyamán csak „Arizona”-ként, majd pedig „Arizona asszony”-ként szerepelt a színpadokon, mint a ház úrnője. 1943 végén még bemutatott egy a pár évvel azelőtti műsorok fényét idéző *Arizona Folies 1943–44*-et, melyet Sopronyi Lili koreografált, aki magyaros táncsoportját is szerepeltette. Kb. 30 nő és mindössze két férfi szerepelt benne; az égitestek és más természeti tünemények megszemélyesítése állt a középpontban. Arizona asszony mint Napkirálynő jelent meg, aki beleszeret az üstökösbe, de „aki megtagadja őt, mert a fényre arra kell, hogy a kezdőket felfedezze”.¹⁴⁵ Talán értelmezhető ez egyfajta művészi önvallo-másként is, hiszen lassan az ötvenhez közeledett már, és az előző évek fia öngyilkosságával¹⁴⁶ és férje elhurcolásával igen megviselhettek. A finálé viszont a Göncölszekérrel zárul, „mely az új világba visz. Ámuljanak az új csodára, leviszem az égi testeket [sic!] a földre, a csodás Arizonába”, egy optimistább végkicsengést és egy a háború utáni új világot ígér. Arizona asszony 1944-ben, az utolsó műsor első fináléjában „A családotti pillangókisasszony”-ként jelent meg. A ház úrnőkhöz képest szokatlanul szomorú téma lehetséges, hogy férje elvesztése miatt került színpadra, de ez a műsor is (az előzőhöz hasonlóan) vidám fináléval zárult.

Az Arizona működésének utolsó napjairól nincsenek hiteles információink. Rátonyi szerint az Arizona 1944. december 16-án zárt be (Rátonyi 1987: 235). Ez a dátum szentimentális túlzás valószínűleg, mert pont egybeesik a mulató 1932-es megnyitásának napjával. Az Arizona utolsó műsorhirdetése 1944 augusztusában jelent meg az *Artisták Lapjában*; ha ekkor még működött is, feltételezhetjük, hogy a szeptemberben kezdődő 1944/45-ös évadban már nem nyitott ki.

143 *Artisták Lapja*, 1944. március.

144 *Artisták Lapja*, 1943. augusztus. Összefüggésben állhat a magyar nevek kötelezővé tételével az artisták és a szórakozóhelyek számára is; de ennek bizonyítása és a két világháború közti artisták helyzete még további kutatásokra szorul.

145 *Artisták Lapja*, 1943. december.

146 „Szíven lőtte magát és meghalt az Arizona mulató tulajdonosának fia” (*Pesti Hírlap*, 1942. június 17.). Az újságcikk azt nem említi, hogy valószínűleg munkaszolgálati behívója miatt követett el öngyilkosságot.

Az Arizona műsorainak hatástörténete

Rozsnyai az oranienburgi koncentrációs táborban, felesége pedig valószínűleg a nyilasok egy Duna-parton leadott lövése által veszítette életét. Nem tudjuk, hogyan alakult volna a sorsuk a háború utáni elszámoltatásban. A mulatót kifosztották és szétverték. A háború után a Básti Lajos vezette „irodalmi varieté”-kísérlet igyekezett 1945 tavaszán továbbvinni a már bejáratos márkanévet. Kudarca után Magoss András igyekezett görölcsoportjával Rozsnyai-stílusú allegorikus műsorképeket bemutatni („az élet négy évszaka; spanyol fantázia”) és címével is folytonosságot sugallni; az *Arizona Folies* 1946 című műsrot azonban nem követte új.¹⁴⁷ Nem csak az új, kialakulóban lévő politikai-társadalmi rendszer gátolta egy új, Arizona-jellegű vállalkozás sikerességét; hiányoztak azok a kvalitások, melyek Rozsnyaiékat kiemelték a többi mulatótulajdonos közül: a tőkeerő, a fantázia és az invenció. Műsoraikat nem lehetett másolni, sem felidézni, és nem csak azért, mert 1945 után sem a kormányzat, sem a városvezetés nem fordult jóindulattal az éjszakai élet felé,¹⁴⁸ hanem mert a mulató fő vonzereje, a műsor és a különböző színpadi és mechanikai játékok által közösen kialakított miliő és életérzés eltűnt. Ezt alátámasztja az is, hogy nem elsősorban bemutatott műsoraik jelentettek inspirációt a későbbi generációk számára, hanem történetük, és a korszak, amelyben éltek. (Az Arizona műsorai saját korszakuk termékei voltak, ellentétben a mai alkalmi pesti revűvállalkozásokkal, melyek nem többek anakronisztikus imitációknál.)¹⁴⁹ Az 1980-as években egy egész revűrevival figyelhető meg (lehetséges, hogy épp a *Cabaret* című film¹⁵⁰ 1974-es magyar bemutatója, majd az azt követő színházi bemutatók¹⁵¹ hatására; talán épp ezek inspirációjára): 1981-ben mutatták be a *Miss Arizona* című produkciót,¹⁵² majd néhány évvel később a *Kaméleon* című „revű-musical”¹⁵³ mely a pesti revűk huszadik századi történetét taglalta. Ezt követte Rátonyi idézett regénye, majd Sándor Pál nemzetközi koprodukcióban készült *Miss Arizona* című filmje,¹⁵⁴ mely sok szempontból a *Cabaret* babérjaira kívánt törni – sikertelenül. Mikó István 1991-ben a Thália Színház helyén megnyíló új színháza nevének (vállaltan PR-szempontú döntésként)¹⁵⁵ is az Arizona nevet választotta. Annak ellenére, hogy az a szomszédos ház volt.

Hivatkozott irodalom

A budapesti egységes hálózat betürendes távbeszélő névsora, 1940. szeptember.

Alfonzó (1975): *Ide figyeljenek emberek!* Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.

147 *Arizona-Folies* 1946 m, OSZK Kisnyomtatványtár (Revű 1946).

148 Az Arizona helyiségének további sorsához és az 1945–1949 közötti időszak pesti mulatói kapcsán lásd Molnár (2015).

149 Pl. a Fővárosi Nagycirkusz 2014. novemberi műsora, vagy az *Ooh la la „éjszakai revű-cirkusz”* című produkció 2015. júliusában a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon.

150 *Cabaret*, 1972. r. Bob Fosse.

151 Kander–Ebb–Masteroff: *Cabaret*. Bem. 1977. április 1. Fővárosi Operettszínház, r. Szinétár Miklós.

152 Fedor Ágnes, Szilágyi György, Rátonyi Róbert: *Miss Arizona*. Bem. 1981. december 12. Thália Színház, r. Kazán István.

153 Urbán Gyula, Máté Péter, Bogár Richárd: *Kaméleon*. Bem. 1984. május 25. Fővárosi Operettszínház, r. Horváth Zoltán és Bogár Richárd.

154 *Miss Arizona*, 1988. r. Sándor Pál.

155 *Délmagyarország*, 1991. július 11. (idézi Gajdó, Korniss és Szegő 1998: 99).

- Anger, Per (1999): *Raoul Wallenberggel Budapesten. Tom Lantos előszavával és Konrád György utószavával*. Budapest: Belvárosi Kiadó.
- Bern Andrea (2015): *A Wallenberg-kérdés hét évtizede*. Interneten: http://www.academia.edu/11991478/A_Wallenberg-k%C3%A9rd%C3%A9s_h%C3%A9t_%C3%A9vtizede_Seven_decades_of_the_Wallenberg_question.
- Bern Andrea (2016): *Wallenberg eltűnése*. Budapest: Kossuth.
- Borsos Zsuzsanna (2005): A Színházművészeti és Filmművészeti Kamara. In *Magyar Színháztörténet 1920–1949*. Székely György és Bécsy Tamás (szerk.). Budapest: Magyar Könyvklub, 196–214. Interneten: <http://beck.beckground.hu/szinhaz/htm/06.htm>.
- Bourdieu, Pierre (1971): Le marché des biens symboliques. *L'année sociologique* 22: 49–126.
- Brophy, John (1936): *Ilonka speaks of Hungary*. London: Hutchinson & Co.
- Goetschel, Pascale és Jean-Claude Yon (2005): L'histoire du spectacle vivant. Un nouveau champ pour l'histoire culturelle? In *L'Histoire culturelle du contemporain*. Laurent Martin és Sylvain Venayre (szerk.). Párizs: Nouveau Monde.
- Edelsheim Gyulai Ilona (2001): *Becsület és kötelesség 1. 1918–1944*. Budapest: Európa.
- Federmayer Éva (2017): Millenniumi Budapest és ragtime. A faj, a nem és az osztály (rendiség) mintázatai a korai magyar jazz-korszakban. *Replika* (101–102): 41–65.
- Fourmaux, Francine (2009): *Belles de Paris. Une ethnologie du music-hall*. Párizs: Éditions du comité des travaux historiques et scientifiques.
- Gajdó Tamás, Korniss Péter és Szegő György (1998): *Színház kutatás*. Budapest: Thália Színház.
- Hadas Miklós (2009): *A maskulinitás társalmi konstrukciói és reprezentációi*. (Akadémiai doktori értekezés.) Interneten: <http://real-d.mtak.hu/3421/Hadas.pdf>.
- Heltai Gyöngyi (2008): Bulvárszeropozitás. Női szerep- és identitásmodellek a két háború közötti operettben és színházi sajtóban 1920–1938. *Sic itur ad astra* (58): 233–268. Interneten: http://epa.oszk.hu/01000/01019/00006/pdf/Sicitudastra_2008_19evf_58sz_233268_HGy.pdf.
- Heltai Gyöngyi (2015): A Vígszínház színész nő politikája az 1930-as években. In *Tolnay 100. Színháztörténeti Konferencia 2014*. Sirató Ildikó (szerk.). Csongrád: Raszter, 100–115.
- Heltai Gyöngyi (2016): Primadonna-paradigma. Blahától az „isteni Zsazsaig és Carola Ceciliától a Honthy-féle Ceciliákig.” *Metszetek* 5(2): 82–116.
- Huber Beáta (2005): A Magyar Színház. In *Magyar Színháztörténet 1920–1949*. Székely György és Bécsy Tamás (szerk.). Budapest: Magyar Könyvklub, 455–482. Interneten: <http://beck.beckground.hu/szinhaz/htm/11.htm>.
- Klimovsky, Elisabeth és Király Ferenc (1989): *Wallenberg Budapest*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
- Koch Lajos (1973): *A Fővárosi Operettszínház műsora*. (Színháztörténeti füzetek, 55.) Budapest: Magyar Színházi Intézet.
- Molnár Dániel (2015): A játék vége – A pesti mulatók és varieték szabályozása 1945-től az államosításokig. In *Interdiszciplináris párbeszéd 2*. Veress Károly (szerk.). Kolozsvár: Egyetemi füzetek, 125–142.
- Molnár Gál Péter (2001): *A pesti mulatók*. Budapest: Helikon.
- Pavis, Patrice (2003): *Előadáselemzés*. Budapest: Balassi.
- Plank Ibolya és Csengel Péter (1995): Mai Manó fényképészeti műterem- és bérházának építéstörténete. *Műemlékvédelmi Szemle* 5(1–2): 53–88.
- Rátónyi Róbert (1987): *Mulató a Nagymező utcában*. Budapest: Idegenforgalmi és Lapkiadó Vállalat.
- Retkes Attila (2014): *Különös metamorfózis – cigányzenéből jazz*. (Konferencia-előadás szerkesztett változata; elhangzott a „Lendület” 20–21. Századi Magyar zenei Archívum és Kutatócsoport által rendezett, Könnüzene – Könnü zene? Magyar populáris zene a 20–21. században című konferencián, 2014. január 31-én.) Interneten: http://zti.hu/files/mza/docs/Konnyuzene/RetkesAttila_Kulonos_metamorfozis.pdf.
- Saly Noémi (2003): Egy hely, ahol soha nem volt razzia. *Népszabadság* (2003. április 7.).
- Surányi J. András (2009): *Pesti Broadway – Bródvéj*. Budapest: Fekete Sas.
- Szekeres József és Szilágyi György (1979): *Circus. Fejezetek a magyar cirkuszművészet történetéből*. Budapest: Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat.
- Tarján Vilmos (1940): *Pesti éjszaka*. Budapest: Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt.
- Turnai Tímea (2015): *Vogel Eric. Az élet, a női szépség illusztrátora*. OSZMI.
- Wilson, Bettina (1939): Budapest. *Vogue* (1939. március 1.).
- Zipernovszky Kornél (2017): „Ki fog győzni – a jazz vagy a cigány – nehéz megjósolni.” A cigány zenészek megvédi a magyar nemzeti kultúrát. *Replika* (101–102): 67–87.

Források

- Sajtó: 8 Órai Ujság 1921, 1923, 1927, 1930, 1931, 1932, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938
Artisták Lapja 1935, 1937, 1938, 1941, 1942, 1943, 1944
Az Est 1923, 1930, 1934, 1935
Borsszem Jankó 1935
Budapesti Hírlap 1927, 1935, 1936
Hartlepool Northern Daily Mail 1935
Pesti Futár 1934
Pesti Hírlap 1933, 1935, 1942
Pesti Napló 1930
Magyarország 1932, 1937
Manager 1937
Népszava 1931
Nottingham Evening Post 1935
Színház és Mozi 1954
Színházi Élet 1921, 1923, 1930, 1932, 1933
The Melody Maker 1937
Ujság 1932, 1933, 1936
Világ 1947
- Magángyűjtemények: Szántó András gyűjteménye
Molnár Dániel gyűjteménye
- Audiovizuális források: *Látta-e már Budapestet télen?* 1940. r. Dálnoky János. Interneten:
<https://www.youtube.com/watch?v=sptnQA2XB5k>.
Mesélő cégtáblák: A „pesti Broadway” mulatói. Interjú Vogel Eric-kel,
1994. r. Novobáczky Sándor
- Műsorfüzetek lelőhelyei: Mai Manó Ház Könyvtára
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Könyvtára
Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár
Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtár
- Levéltári iratok: Budapest Főváros Levéltára
IV. 1420. c. 56. d.
VII. 2. e. Cg. 35200
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XXIX-I-3 64. d.
- Árverési tételek: Horváth Sándor munkaszerződése, 1941. július 24. A Kárpáti és Fia Antikvárium
(Antiquarium Hungaricum) 35. könyv- és kéziratárverésének 108. tétele.
2015. április 16.-án 4500 forintért kelt el.
Horváth Sándor zenész biztosítási kötvénye, 1942. április 15.
A Nyugat Antikvárium 28. könyvárverésének el nem kelt 90. tétele, 2013. november 15.